

મયૂરદેવજી આખ્યાન Reg No 92

અને

લીમચાતુર્ય.

III
1924 16-7-1924

૧૧૫૨૫

/ 00

લેખક,
પુ. જો. શકે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૪૫૨૫ વર્ગિક

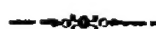
પુસ્તકનું નામ મયૂરદાસ સ્મૃતિ

વિષય ટ- : ૭

શ્રી મયૂરધ્વજ આખ્યાન.

હરિદાસ કથાની પદ્ધતિમાં.

ગદ્યપદ્યાત્મક.

કર્તા.

પુરૂષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ, બી.એ. એલ્. એલ્. બી.

રાંદેર, પારેખ ફળીઉં, હાલ અમદાવાદ.

ભામિનીવિલાસ ભાષાંતર, ભીમ ચાતુર્ય,

શુકરંભા આખ્યાન, કાવ્યગંગા વિ. ના કર્તા.

સંવત્ ૧૯૮૦

ઈ. સ ૧૯૨૪.

મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૧૨૨૨

અંથ સ્વામિત્વના સર્વ અધિકાર કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદ.

“ વિવેકાનંદ મુદ્રણાલયમાં નટવરલાલ શંકરલાલ મહેતાએ
માલેકને માટે છાપ્યું, ખાડીઆ-અમદાવાદ.

॥ ૐ ॥

આમંત્રણ.

આ મયૂરધ્વજનું આખ્યાન લખવાની પ્રવૃત્તિ થવામાં બે કારણ
દેખાં મળ્યાં હતાં. સ્મરણ માત્રથી પવિત્ર કરવાની ખ્યાતિ વાળી
નેમળ જળ ભરી સૂર્યદેવ તાપીનદી બ્યાં આમળથી વહન કરી
રહી છે એવાં માંડવી (મંડનપુર)માં, હું મામલતદારની કચેરીમાં
અવલોકારકુન તરીકે નોકરી કરતો હતો, અને મારા મિત્ર, જામનગર
નિવાસી રા. રા. ડાક્ટર લીલાધર જગજીવન ઠાકર ત્યાં સગ એસી-
સ્ટન્ટ સર્જન હતા. તેમને વાંચનો તથા મંગીતનો શોખ હતો.
હરિદાસની પદ્ધતિએ કંઠક વખત સંગીત તથા વ્યાખ્યાન કરી,
તેમને ત્યાં મળતાં સ્નેહી મંડળને તેઓ આનંદ આપતા હતા. હું
મારી કૃતિ વાંચી સંભળાવી તેમાં ઉમેરો કરતો હતો. તેમનો આ
વિષયમાં ખાસ અભ્યાસ નહીં હોવાથી, પદ્ધતિસર હરિકથા કરવાનું
સાહિત્ય તેમની પાંસે ન હતું. મારા સહગત મોટાભાઈ હરિકૃષ્ણ
જોગીમદ્દ કરીશ્વર મારે ત્યાં રજા પર આવેલા હતા. તેમની સન્મુખ
ડાક્ટર સાહેબે મને આખ્યાન લખવાનું કહ્યું. મારા મોટાભાઈએ
મયૂરધ્વજ આખ્યાનના વસ્તુનું મને સ્મરણ કરાવ્યું. તે ઉપરથી,
જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાંથી પ્રસંગને અનુસરતા શ્લોકો પસંદ કરી,
જોઈતાં પદો રચી, આખ્યાન લખી કહ્યું. એક ગ્રેરણાનું કારણ આ
પ્રમાણેનું હતું.

ખીજું કારણ નીચે પ્રમાણે હતું. મારાં નિવાસ સ્થાન રોડેર
પાંસે, ઉપરોક્ત નદીના તટપર, કુરુક્ષેત્ર મંદાદેવ આવેલા છે. સર્વ

બ્રાહ્મણોના ઇષ્ટ શ્રી શંકર ભગવાનની આ તીર્થસ્થળે ઉપાસના કરવાના, સંગીતનો આનંદ લેવાના, તથા જ્ઞાતિ બંધુઓને વખતો વખત આનંદ આપવાના વિ. ઉદ્દેશથી, મારા જ્ઞાતિ બંધુઓએ એક શિવરાત્રિ મંડળ સંદેશમાં સ્થાપેલું છે. તેમાંના એક બંધુ રા. અમૃત-રામ કર્ણાશંકર શાસ્ત્રી જેઓ ગામ વગાડી જાય છે તેમણે એક વખત હરિકથા કરી હતી. તેમને પણ હરિકથાનું સાહિત્ય જોઈએ તેવું ઉપસ્થિત ન હતું. હરિદાસ પદ્ધતિએ કથા કરવા ઇચ્છતા રા. અમૃતરામ તથા એવા અન્ય જ્ઞાતિ બંધુઓને માટે મારે આખ્યાન લખી આપવાં એમ મેં વિચાર કર્યો હતો. આ વિચાર પણ આખ્યાન લખવામાં પ્રેરક બન્યો હતો. ઉપરોક્ત બંધુએ તથા અન્ય બંધુએ હરિકથા કરવા વિશેષ પ્રયાસ કર્યો નહીં, અને મને પણ ખીન્ન આખ્યાન લખવાનો કિત્સાદ થયો નહીં. પ્રભુ ઇચ્છા.

હરિદાસ પદ્ધતિએ કર્તવ્ય સહ કથા કરવાની પ્રશ્નાલિકા દક્ષિણમાં ઉદ્ભવી ત્યાં બહુ ઉત્કર્ષને પામી છે તથા વિસ્તરી છે. શ્રી દત્તાત્રય છુવા તાંબે સાતારકરની હરિકથા જે કોઇને સાંભળવાનો પ્રસંગ મળે છે તેમને, તેમણે વેદાંત, સાહિત્ય, પુરાણ, વિ. નું કેટલાશ્રમથી કેવું પરિશીલીન કરેલું છે તેનો ખ્યાલ આવે છે. પ્રસિદ્ધ દક્ષણી હરિકથાકારોએ અતિ પરિશ્રમ કરી આ પદ્ધતિને ઘણી ઉચ્ચમાનનીય સ્થિતિએ પહોંચાડી છે. ગુજરાતી બંધુઓ એમને અનુસરી કથા કરે છે, પણ એમના જેટલો પરિશ્રમ કરતા જણાતા નથી. આ હરિકથા આગળ આપણા ગુજરાતી માણુ ભટ્ટોની કથા કેટલી બધી ઉતરતા પ્રકારની લાગે છે ! આ માણુ ભટ્ટોની કથાએ પણ જનસમાજની સારી સેવા કરી છે. પણ ન્યારથી દક્ષણી

હરિકથા સંચાર પામી ત્યારથી આ કથાની પદ્ધતિ સંતાવા માંડી છે. ગુજરાતી બંધુઓએ પણ દક્ષણીઓની માફક અત્યંત પરિશ્રમ કરી આ આ પદ્ધતિમાં સંપૂર્ણ યશ મેળવવા પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે.

આ પદ્ધતિની હરિકથા જનસમાજને ગમ્મત સાથે ગ્વાન આપે છે અને તેના પર બહુ સારી અસર કરે છે. મંદિરે મંદિરમાં તથા નાનાં મોટાં સર્વ સ્થળોએ આ પદ્ધતિએ કથા પ્રતિદિન અને તેમ ન બને તો અમુક વ્રત ઉત્સવના દિવસોએ થાય એ પ્રમાણે યોજના થવાની જરૂર છે. રામ મહારામઓમાં, શ્રીમતોમાં, અને ભક્તિ પરાયણ મનુષ્યોમાં, હરિકથા પ્રત્યે અભિરુચિ ઉત્પન્ન થઈ, હરિકથાનો સર્વને લાભ મળતો રહે તેવી યોજના કરવાની પ્રેરણા પરમાત્મા કરે.

હવે શાળાઓમાં ધાર્મિક શિક્ષણની અગત્યતા સમજાવા માંડી છે આવાં આખ્યાનો જે વિદ્યાર્થી સન્મુખ કરવામાં આવે અને તેમને શીખવવામાં આવે તો તેમાં પ્રતિપાદન કરેલા સદ્ગુણોની, ધાર્મિક ભાવનાઓની ઉંડી છાપ તેમના કુમળાં મગજમાં પડે અને ભવિષ્યમાં તેઓ ચારિત્ર્યવાન અને ધર્મશીલ નીવડે. આખ્યાનોમાંના શ્લોકો તથા પદો મુખપાઠ માટે યોગ્ય શકાય અને સંજીતનો આનંદ લેતાં અને આપતાં શીખવી શકાય.

આ મયૂરધ્વજ આખ્યાનમાં નવધા ભક્તિમાંની અંતિમ આત્મ સમર્પણ ભક્તિનું પ્રતિપાદન કરી તેના સમર્થનમાં આત્મસમર્પણ કરનાર પરમભક્ત મહારાજ મયૂરધ્વજના ચરિતનું વર્ણન કરેલું છે. તેમનાં ધર્મપત્ની તથા પુત્ર બન્ને આત્માર્પણની મૂર્તિઓ જેવાં છે.

પહેલાંનાં સમયમાં એક બ્રાહ્મણ બાળકના જીવનની કીમત મહારાજાઓ કેટલી આંકતા તેનું આમાં ગર્ભિત રીતે સૂચન થાય છે. મહારાજા દીલીપના જેવા ગૌ પ્રતિપાળનમાં તથા મહારાજા મયૂર-ધ્વજના જેવા બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળનમાં આત્માર્પણ કરનાર ભારતવર્ષમાં રાજા મહારાજાઓને બનાવે તથા ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન કરે, અતે જનસમાજમાં આત્મસમર્પણ ભક્તિ જાગે એવી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે. ॥ હરિઃ ૐ ॥

અમદાવાદ.

૨૫-૪-૨૪.

} પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ.

શુદ્ધિપત્ર.

પાનું	લીંટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૧૬	પાટ્ટકા	પટ્ટિકા
૨	૧૨	પ્રાપ્તો	પ્રાપ્તો
૩	૬	દિવ્ય:	દિવ્યૈ:
૬	૧૭	કપિપયિ	કપિપતિ
„	૧૦	કીર્તન	કીર્તન
„	૧૨	અકરુણ	અકરુણ
„	૧૫	કરી	કરી કરી
૭	૨૪	સાધોમેત્ર	સાધોમેત્ર
૮	૫	ન્યનતા	ન્યૂનતા
૧૦	૭	સર્વ	સર્વ
„	૧૩	કહા	હા
૧૨	૧	પરિપવ	પરિપકવ
૧૩	૮	રંભા ।	રંભાના
૧૫	૯	ધાત	ધાલી
„	૨૦	મૃયુ	મૃત્યુ
૧૭	૬	અપાવી	અપાવવાથી

१७	१८	करोति	करीषि
"	२०	प्रशन	प्राशन
२२	१२	अय	आप्त
"	१३	वग	वर्ग
"	२०	तेमनापर	तेभने
२५	६	सुतोयति	सुतीयति
२७	६	गर्जना	गर्जना
२६	१६	न्यूत	न्यून
"	"	महा	महर्षि
३१	२०	वप्रने	विप्रने
३२	११	रक्षा	रक्षी
"	१४	भाज्यं छे	भाज्यं छ
३५	७	भाभी	पाभी
३७	१५	सायक	सार्थक

અર્પણ.

હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે
હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે

હરિગીત.

મોળી પાણુ અતિ રનેહવાળી અર્પું આ જલ અંજલિ,
હરિ-કૃષ્ણ ચરણ સરોજમાં જેના મધુર મકરંદથી;
થાય એ અમૃતસમી વળી સુજન આહર પાત્ર એ,
પુનિત ચરણામૃતરૂપે હરતી ઉપાધિ માત્ર જે.
જલધિ અર્પે ક્ષાર જા નિજ મેઘ સુંદર સ્થામને,
કરી અંગીકાર તેનો ક્ષાર દોષો દૂર કરે;
સ્વચ્છ અમૃતસમું કરીને રેડતા વૃષ્ટિ રૂપે,
અખિલ સૃષ્ટિ ઝીલી જેને નર્પીન જીવન મેળવે.
આશા સઉ પૂરી કંઈ નથી રાખી તેમાં ન્યૂનતા,
સંસાર શાંત કરી દીધો ગુરૂ હાખવી અહ આ કૃપા;
હરિ શેષ ગુણુ ગાવા રહ્યા પાણુ આપ ક્યાં વળી હું ક્યહાં
છે કૃષ્ણ દીનખંધુ લવારી અનુજ ભક્તની રીઝવવા.

આ પુસ્તક નીચેનાં સ્થળેથી રોકડી કીંમતે મળી
 શકશે અથવા વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.
 પેસ્ટેજ અને વી. પી. કમીશન જૂદું.

૧ નાનાલાલ વિજયરામ ભટ્ટ, નાણાંદ—સુરત.

૨ પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ,

માડવીની પોળમાં શેઠની પોળ—અમદાવાદ.

૩ એન. એમ. ત્રિપાઠી અને કુા.

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ—મુંબઈ.

૪ રામચંદ્ર જ્ઞાનુભે બુકસેલર,

ત્રણ નં.વાળા—અમદાવાદ.

ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય

શ્રી મયૂરધ્વજ આખ્યાન.

મંગલાચરણ.

વેદાંતેષુ યમાદુરેક પુરુષં વ્યાપ્યસ્થિતં રોદસી
યસ્મિન્નીશ્વર इत्यनन्य વિષયઃ શબ્દો યથાર્થાક્ષરઃ ।
અંતર્યશ્ચ મુમુક્ષુભિર્નિયમિત પ્રાણાદિભિઃ ઈમ્યતે
સમ્યાણુઃ સ્થિરભક્તિ યોગ સુલભો નિશ્ચેયસાગ્રાસ્તુવઃ ॥

જેને ઉપનિષદ આદિ વેદાંત ગ્રંથો વિષે આગ્રહ અને
પૃથ્વી વ્યાપીને રહેલા એવા અદ્વિતીય પુરુષ તરીકે વર્ણવ્યા
છે, બીજા કોઈને પણ સંબોધી નહીં શકાય એવા ‘ઇશ્વર’
શબ્દનો પ્રયોગ જે એકલાને વિષેજ ચર્ચાર્થ છે, અને જેને
મુમુક્ષુ પુરુષો પોતાના પ્રાણોનું નિયમન કરીને અંતઃકરણને
વિષે જોળે છે, તે દૃઢ ભક્તિ અને યોગથી સુલભ એવા
‘અચળ શ્રી શંકર પરમાત્મા તમારે કૃપ્યાણુ કરો.

ब्रह्मांडच्छत्रदंडः शतधृतिभवमां धोरुहो नालदंडः ।
क्षौणीनौक्यदंडः क्षरदमरसरित्पाटका केतुदंडः ।

ઘયોતિશ્ચક્રાક્ષદંદં સ્ત્રિભુવનવિજયસ્તંભદંદોઽદ્વિદંદઃ

શ્રેયલૈવિક્રમસ્તે વિતરતુ વિબુધ દ્વેષિણાં કાલદંદઃ ॥

જે પ્રહ્લાંડ રૂપી છત્રના દંડ છે, જે કમળમાંથી પ્રહ્લાં
પ્રકટ થયા તેના જે નાલ દંડ છે, જે પૃથ્વીરૂપી નૌકાના ફૂપ
દંડ છે, જે સ્વર્ગમાં વહેતી ગંગારૂપી પતાકાને ધારણ
કરનાર દંડ છે, જે નક્ષત્ર મંડળરૂપી ચક્રના અક્ષ દંડ છે,
ત્રિભુવન વિજયના સ્તંભરૂપ જેનો પાદ દંડ છે અને દેવતા-
ઓના શત્રુ દાનવોનો જે કાળ દંડ છે તે વામનાવતાર રૂપ
ત્રિવિક્રમ શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન તમારું કલ્યાણ કરો,

રાજ્યં येनपटांत लग्नतृणकंत्यक्तं गुरोराज्ञया

पाथेयं परिगृह्यकर्मकवरं घोरं वनं प्रस्थितः ।

स्वाधीनः शशिपौलि चापविषये प्राप्तौ नवै विक्रियाम्

पायाद्वाः सविभीषणाद्रजनिहा रामाभिधानो हरिः ॥

જેણે પિતાશ્રીની આજ્ઞાથી રાજ્યને પહેરેલાં વસ્ત્ર ને
વળગેલાં તણખલાંની માફક ત્યજી દીધું અને જે સાથે માત્ર
પોતાના ઉત્તમ ધનુષ્ય રૂપી પર્યટનની સામગ્રી લઈ ઘોર વન-
માં પ્રયાણ કરવા નીકળ્યા અને જે સ્વાધીન મનથી શંકરનું
ધનુષ્ય ચઢાવતી વખત સહેજ પણ ડગમગ્યા નહીં તે વિભી-
ષણના મોટા ભાઈ હશાનનનો નાશ કરનાર શ્રી રામચંદ્રજીના
નામથી વિખ્યાત શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન તમારું રક્ષણ કરો.

મૂર્કકરોતિવાચાલં પંથું લંઘયતે ગિરિમ્ ।

ચત્ક્રપાતમહં વેદૈ પરમાનંદ માધવમ્ ॥

જેની કૃપા સુગા માણસને વાચાળ બનાવે છે, અને
ખાંગળા માણસને પર્વત ઓળંગી જવા સમર્થ કરે છે એવા
પરમ આનંદરૂપ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને હું પ્રણામ કરું છું.

યં બ્રહ્માવરુણેન્દ્રરુદ્રમરુતઃ સ્તુન્વન્તિદિવ્યઃ સ્તવૈઃ

વેદૈઃ સાંગપદક્રમોપનિષદૈર્ ગાયન્તિયં સામગાઃ ।

ધ્યાનાવસ્થિત તદ્રતેનમનસા પश्यન્તિ યં યોગિનો

યસ્યાન્તં ન વિદુઃ સુરાસુરગણાદેવાય તસ્મૈ નમઃ ॥

જેની દિવ્ય સ્તોત્રો વડે બ્રહ્મા, વરુણ, ઇન્દ્ર, રુદ્ર, તથા
મરુત્ આદિ દેવતાઓ સ્તુતિ કરે છે, સામવેદનું ગાન કરનાર
ઋષિઓ અંગો, પદ, ક્રમ અને ઉપનિષદો સહિત વેદો વડે
જેનું ગાન કરે છે, અને જેનો અંત-જેનું સ્વરૂપ-દેવ અને
દાનવના સમૂહો બાણતા નથી એવા તે દેવને હું નમસ્કાર
કરું છું.

પૂર્વ રંગ.

૫૬.—રાગ ધન્યાશ્રી.

કર આત્મસમર્પણ બાધ, કર તું આત્મ સમર્પણ બાધ
 માનેલા તુજ સર્વ પદાર્થો છુદ્ધહવત હાથ રથાધ
 પરમાર્થે પ્રીતિથી ન વાપરશે જશે વ્યર્થ અચિંત્યા વિલાધ—કર.
 તારૂં છે ક્યાં શરવત, શીઘ્ર આસક્તિ આપદ ધારી
 સંભાળે છે રખે જોખમાશે જાણે કદિ જાવું નાહી— કર.
 મારૂં કહે પશુ શું છે તારૂં વિષય રચ્યા તેં કાંઈ
 દેહ તુજ સાથે ક્યમ નાવે જો જરા ઉડું વિચારી— કર.
 ધન દારા સુત દેહથી પરહિત તારાં નથી તો તું સાધી
 લ્હાવો લે અર્પણ કરવાનો સકે રહે છે જ્યાંનું ત્યાંહી— કર.
 અભિમાન તું શા પર ધરશે પંથ પરાર્જન રહ્યા
 જનહિત કર સકે આત્મ ગણીને કર પ્રભુ ચરણે જાધ— કર.
 અંતર જો ન વિરાગ ફરે આ સંત શરણુ સુખદાધ
 ધરતાં દિનદયાળુ તે તો સકે દુઃખ દેશે દાહી— કર.
 બળિરાજાએ હરિ પદ શિરપર ધાર્યા ત્રિભુવન આપી
 દીધા દધીચીએ સુરપતિ અર્થે અસ્થિ અસુને ત્યાગી— કર.
 મયૂરધ્વજ રાજાએ મુકાવી મરતક કરવત કારી
 સતોખ્યા વિપ્રરૂપ હરિને વીરભક્ત તણી બલિહારી— કર.
 પદકર્તા શું કહે છે—

કર આત્મસમર્પણ બાધ, કર તું આત્મસમર્પણ બાધ

આ સંસારને વિષે ત્રિવિધ તાપથી પીડિત થયેલા પરંતુ વર્ણાશ્રમ ધર્મ પ્રમાણે સદાચારથી વર્તી મન જેનું પવિત્ર થયેલું છે એવા સાધુ પુરુષને પદકતા ઉપદેશ કરે છે કે, હે ભાઈ તું આત્મસમર્પણ કર. આત્મસમર્પણભક્તિ તું કર.

ભક્તિ ધણા પ્રકારની છે તેમાં આત્મસમર્પણભક્તિ કરવા કહેવાનું ખાસ શું કારણ છે ? કારણ એટલું જ કે—

અનુક્રુપ છંદ.

નવ પ્રકારની ભક્તિ, વર્ણવી શાસ્ત્રને વિષે
ભક્તિ સ્વાર્પણની તેમાં, ચૂડામણિ રૂપેજ છે.

નવ પ્રકાર કયા ?

શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ ।

અર્ચનં વંદનં દાસ્યં સખ્યમાત્મનિવેદનમ્ ॥

હરિકથા તથા વેદાંતાદિ શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરવું તે શ્રવણ, વાદ્ય વિગેરે સંગીતનાં સાધન સાથે ધ્મિરનાં સ્તુતિ-ગાન ગાવાં તે કીર્તન, જપાદિક કરવાં અને શ્વાસે શ્વાસે પ્રભુનું નામ લેવું તે સ્મરણ, વિષ્ણુનાં ચરણકમળનું સેવન કરવું—પતિલાવથી સેવન કરવું—તે પાદસેવન, વિધિ વડે પૂજા કરવી તે અર્ચન, નમસ્કારાદિક કરવા તે વંદન, દાસભાવે સેવા કરવી તે દાસ્ય, મિત્રભાવે હરિને ભજવા તે સખ્ય, અને

ભગવાનને એટલે કે પરમાર્થમાં સર્વસ્વ અર્પણ કરવું તે આત્મ-
નિવેદન. એ પ્રમાણે નવ પ્રકારની ભક્તિ કહેવાય છે. આ
નવ પ્રકારની ભક્તિનું સેવન કરીને વિવિધ ભક્તજનો
પરમપદને પ્રાપ્ત થયા છે; તેમાં મુખ્યત્વે—

શ્રીકૃષ્ણ શ્રવણે પરીક્ષિતમવદ્ વૈયાસિકી કીર્તને
પ્રહ્લાદઃ સ્મરણે તદંધિમજને લક્ષ્મીઃ પૃથુઃ પૂજને ।
અકૂરસ્ત્વભિવંદને કપિપયિર્દાસ્યેચ સખ્યેઽર્જુનો
દેવસ્યાત્મનિવેદને બલિરભૂત્સર્વસ્વ સંપૂજને ॥

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની શ્રવણરૂપ ભક્તિ પરીક્ષિત રાજાએ,
કીર્તનરૂપ ભક્તિ વ્યાસમુનિના પુત્ર શુકદેવે, સ્મરણરૂપ ભક્તિ
પ્રહ્લાદજીએ, પાદસેવનરૂપ ભક્તિ લક્ષ્મીજીએ, અર્ચનરૂપ
ભક્તિ પૃથુરાજાએ, વંદનરૂપ ભક્તિ અકરજીએ, દાસ્યરૂપ
ભક્તિ વાનરાના પતિ હનુમાનજીએ, સખા તરીકે ભક્તિ
અર્જુને, અને આત્મનિવેદનરૂપ ભક્તિ બલિરાજાએ સર્વસ્વ
અર્પણ કરી હતી.

અંતિમની આત્મસમર્પણરૂપ ભક્તિ ઉત્કૃષ્ટ તો છે
ખરી; પરંતુ આ સંસારના અનેક મોહક પદાર્થોમાં આસક્ત
થયેલા મનુષ્યને પ્રાપ્ત થવી સહેલ નથી. કોઈક હમેશાં
સહેલું કામગીર કરનાર અને કાંઈ પણ કઠણ કામ આવી પડે
કે તેને નવ ગળના નમસ્કાર કરનાર (Easy-going) પુરુષ

કહેશે કે આ નવ પ્રકારની ભક્તિ કહી છે તેમાં બેઠાં બેઠાં કથા વાતાં શ્રવણ કરવાની, તથા પુણ્ય માર્ગ વિષે પ્રવૃત્તિ કરાવનાર હરિકીર્તનરૂપ ગમ્મત કરવાની વિગેરે સરળ ભક્તિ મૂકીને કોઈથી સહેલાઈથી ન મેળવી શકાય એવી આત્મ-સમર્પણ ભક્તિને ખાસ આગળ ધરવાનું શું પ્રયોજન છે, તે સમજી શકાતું નથી.

ગૃહસ્થાશ્રમના ક્ષણિક સુખોમાં લચીપચી રહેલા અને ગૃહસ્થાશ્રમને તેથી ધન્ય માનનારા હે પુરૂષ, ખરે તારાથી નહિજ સમજી શકાય.

ગૃહસ્થાશ્રમના સુખોનું કવિ વર્ણન કરતાં કહે છે કે—

સાનેદંસદનં સુતાશ્ચ સુધિયઃ કાન્તા મૃદુર્માષિણી
સ્વેચ્છાપૂર્ણધનં સ્વયોપિતિ રતિઃ સ્વાજ્ઞાપરાઃ સેવકા ।
આતિથ્યં શિવપૂજનં પ્રતિદિનં મિષ્ટાન્નપાને ગૃહે
સાધોમૈત્ર મરોગિતાચ સતતં ધન્યો ગૃહસ્થાશ્રમઃ ॥

આનંદયુક્ત ગૃહ, બુદ્ધિમાન પુત્રો, મધુર બોલનારી સ્ત્રી, યથેચ્છ ધન સંપત્તિ, પોતાની પત્નીમાં પ્રીતિ આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરનાર સેવકો અતિથિઓનો આહર સત્કાર, હરરોજ શંકરની પૂજા, ગૃહમાં મધુર નાના ખાનપાન, હંમેશાં સત્પુરૂષની મૈત્રી, તથા તંદુરસ્તી; આ પ્રમાણેની સુખની સામગ્રી જે ગૃહસ્થાશ્રમમાં સંપૂર્ણપણે વાસ કરી રહેલી

છે તેવા મૃદસ્થાશ્રમને ધન્ય છે.

ઉપર વર્ણવેલાં મુખે કોઈ પુણ્યાત્માનેજ સર્વશે પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારમાં આ બધાં મુખે એકજ લાગ્યેજ જણાય છે; પણ કોઈને અમુક મુખની ન્યૂનતા તો કોઈને અમુક અન્ય મુખની ન્યૂનતા એ પ્રમાણેજ બહુધા જોવામાં આવે છે. વળી ઉપર કહેલાં મુખે સ્થાયી ન હોવાથી તેમાં આસક્ત રહી ફર્લભ મનુષ્યજન્મ ગાળી નાખવો એ યોગ્ય નથી. કહ્યું છે કે—

મહતા પુણ્યપણ્યેન ક્રીતેયં કાયનોસ્ત્વયા ।

પારં દુઃખોદયેર્ગન્તું તરયાવન્નભિચરે ॥

મહાન પુણ્યોદ્ધૃતી ક્રીમત આપીને, આ દેહદૃષ્ટી નોકા, તે, દુઃખદૃષ્ટી સંસાર સાગર તરી જવાને ખરીદી છે, તે ભાંગી ન જાય એટલામાં તારે તરી જવું જોઈએ.

હવે કહો ! પોતાનું શ્રેય વિચારનાર કયો પુરુષ આ ક્ષણિક મુખોમાં આસક્ત રહેશે ? શ્રેય સાધવા ઇચ્છનાર ઉપાયની કઠિનતા અથવા સરળતા ઉપર દષ્ટિ રાખતો નથી; તેની નેમ તો પોતાનો પરમ અર્થ સિદ્ધ કરવાપરજ હોય છે, વળી રહેલું એટલુંજ કાંઈ સર્વાંગે ઇષ્ટપદ હોતું નથી અને ઇષ્ટપદ હોય તે કદાપિ કઠિન હોય તોપણ ધીર પુરુષે કે જેમને ઇષ્ટ પ્રાપ્તિની ઉત્કટ ઇચ્છા છે તેમણે અનાદર કરવા યોગ્ય

નથી. સાર્થક શ્રવણ, કીર્તન વિગેરે ધારીએ તેટલાં સહેલા નથી. શ્રવણ કરેલું, અને કીર્તનમાં ગવાયેલું આચારમાં ઉતારવું જોઈએ પછી તે સહેલું હોય કે કઠિન, સર્વ ભક્તિઓનું પર્યવસાન આત્મસમર્પણમાં છે અને તે વિના પરમ પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી, માટેજ તેને પ્રધાનપદ આપવામાં આવ્યું છે. જોજ પરમ કસોટી છે અને દરેક ભક્તે એ કસોટીમાંથી પાર ઉતરવાનું છે. ધ્યેય (Ideal) હંમેશાં ઉચ્ચતમ હોવું જોઈએ. જેમ ધ્યેય ઉચ્ચતમ તેમ તેને માટે પ્રયાસનો વેગ બળવાન કરવો પડે છે; અને

નાયમાત્મા બલહીનેન લભ્યઃ

આ આત્મા નિર્બળ મનુષ્ય મેળવી શકતો નથી. આત્મસમર્પણમાં સઘળાં બળની જરૂર છે અને સઘળા બળના ઉપયોગથી પરમાત્મા પ્રાપ્ત કરી શકાય તેમ છે.

સંસારમાં ત્રણ પુરુષાર્થ ધર્મ અર્થ અને કામમાં અંતર્ગત નજીવી ચીજ મેળવવામાં અત્યંત કષ્ટ પડે છે તે સર્વને સુજ્ઞાત છે; તો પછી પુરુષાર્થ શિરોમણિરૂપ મોક્ષપ્રાપ્તિમાટે શ્રમ પડે એમાં તો કહેવું જ શું ?

સાકી,

મુક્તાશ્વ મેળવે કેસરી જે કરિકુંભો આરે,
સાગર તળિયે જાએ તેને મળે ન મોતી તીરે.

તો પછી સજ્જન હે મુક્તિ કયમ અમ વીણુ પમાયે.
 વિગાગરૂપી ગિરિ શિખરપર ભક્તિ કલ્પતરુ ઉગે.
 મોક્ષરૂપ ફળ લાગ્યું તેને કયમ કરી તે જન જૂએ ?
 ચઢવા મહેના ઉચાર્ય થકી ગભરાએ.

કુંગર જોઈનેજ થાકી જાય છે તેનાથી ઉગર ચઢી શકાતું નથી. પરંતુ કટિબદ્ધ થઈ ધીરેધીરે ચઢવા મહે છે તેજ શિખરપર સ્થિત થાય છે અને સવ લાલ મેળવે છે. વિરાગ હોય તો આત્મસમર્પણ કેવું સહેજ છે તે આગળ પદના વિવેચનથી જણાશે. શ્રેયઃસાધકને કઠિન હોય તે પણ સહેલું છે. અત્યંત સહેલું તે પણ કઠિન છે; માટે હે સજ્જન, આત્મ-સમર્પણ કરવું એજ સર્વોર્થ સાધક છે. આત્મસમર્પણ ભક્તિને વિષે દૃઢચિત્ત થવાને માટે વિરાગ થવાની જરૂર છે,

વિરાગઃ કઃ ? કહા મુત્ર ફલભોગેષુ ઇચ્છારાહિત્યમ્ વિરાગઃ

આ લોક અને પરલોકના કર્મના ફળ લોગો વિષે અત્યંત નિરપ્રહતા રાખવી એનું નામ વિરાગ, વિરાગનો મહિમા નીચે પ્રમાણે કહ્યો છે:—

बद्धोहिकीयो विषयानुरागी ।

को वा विमुक्तो विषयाद्विरक्तः ॥

વિષયો વિષે જેને પ્રીતિ છે તેને બંધાયેલો સમજવો અને વિષયોપરથી જેની પ્રીતિ ઉઠી ગઈ છે તે મુક્તજન થઈ

ગયો છે. પરંતુ વિષયાગ્રહત પામર પુરુષોને વિષયપરથી ચિત્ત-
વૃત્તિ ઉઠાડવીજ અતિ મુશ્કેલ છે તો તેનો અ.ચંત વિરાગ
તો થઈજ ક્યાંથી શકે ? ગમે તેટલા મનુષ્યો ભણીને પાંડિત
થાય છે છતાં જેણે મનની અતિનો વેગ અટકાવવાનો અભ્યાસ
પાડ્યો નથી તેને તેની વિદ્યા પણ સહાયકારી થતી નથી.
ગાડી, લાડી અને વાડી જેવા અનેક વિષયો મનુષ્યને મોહમાં
ડુગાવી દે છે. સ્ત્રી જેવો વિષય વિદ્વાનને પણ કેવો ભૂલા-
વામાં નાખે છે તેનું કવિ વર્ણન કરતાં વિદ્વાન મુખે કહે છે:—

उपनिषदः परिपीता गीतापि चहंत मतिपथनीता ।

तदपि न हा विधुवदना मानस सदनाद्बहिर्गति ॥

ઉપનિષદોનો સારી રીતે અભ્યાસ કર્યો અને ગીતાનો
પણ વારંવાર વિચાર કરનામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નહિ, છતાં
અરેરે આ અંદ્રમુખી જે ચિત્તમાં ઘર કરી બેઠી છે તે બહાર
નીકળતી નથી, વળી કવિ વિષયો મનુષ્યનું વર્ણન કરતાં તે
અધરામૃતના પાનને કેટલું ઉચ્ચસ્થાન આપે છે! તે વિષે કહે છે કે;—

अमृतममृतं कः संदेहो मधून्यपि नान्यथा

મધુરમધિકં ચૂતસ્યાપિ પ્રસન્નરસં ફલમ્ ।

सकृदपि पुनर्यध्यस्थः सन्तः सान्तरविज्जनो

वदतु यदि हान्यत्स्वादुः स्यात्प्रिया दशनच्छदात् ॥

અમૃત એ તો અમૃતજ એમાં કાંઈ સંદેહ નથી, મધ

એ પણ મધજ. તેમ પરિપ વ મિષ્ટ રસથી ભરેલું આમ્રફળ પણ ઘણું મધુર એમાં કહેવા જેવું નથી. છતાં એકવાર ફરી મધ્યસ્થ થઈ સર્વ રસાસ્વાદ બાણનાર, હે, રસિક પુરુષ, કહો કે અહીં પ્રિયાના અધરના આસ્વાદના રસથી અધિક બીજો કોઈપણ મધુર રસ છે ?

આવી રીતે જૂઠા જૂઠા વિષયોમાં મનુષ્યની આસક્તિ કેવી રહે છે તે કવિઓએ વિવિધ પ્રકારે વર્ણવી છે; તેમજ લંપટ પુરુષને વિષયોનું યથાર્થ સ્વરૂપ દર્શાવવાને પણ કવિ-વરોએ અનેક પ્રકારે બોધ કર્યો છે. હવે છે કે:-

શ્રિયાદોલા લોલા વિષયજરસાઃ પ્રાન્તવિરસાઃ

વિષત્રેહંદેહં મહદપિધનં ભૂરિનિબનમ્ ।

બૃહચ્છોકો લોકઃ સતતમવલા દુઃખવવહલા

તથાપ્યસ્મિન્ ઘોરંપયિ વતરતા હન્ત કુથિયાઃ ॥

લક્ષ્મી હીડોળાની માફક અલાયમાન છે, વિષયના રસો અતિ નીરસ પડાય છે, દેહ સર્વ આપત્તિઓનું ઘર છે, મોટી મોટી ધન સંપત્તિઓ પણ મોટાં મરણને શરણ કરે છે, સર્વ લોકોમાં અનેક મોટા મોટા શેડો રહેલા છે, સ્ત્રીઓ હંમેશાં બહુ દુઃખ આપવાવાળી છે; છતાં અરેરે આ ઘોર સંસારને વિષે કુબુદ્ધિઓ રચ્યા પચ્યા રહે છે.

વિષયી બ્યારે રાખા અધર રસપાનને અમૃતરૂપ ગણે

છે ત્યારે અન્ય સજ્જનો ખરે કલ્યાણકારક મધુર રસ ક્યાં રહેલો માને છે, તે વિષે કવિ કહે છે:—

મૃદ્ધીકાર સિતાસિતા સમશિતા સ્ફીતં નિષીતં પયઃ
સ્વર્ણતિન સુધાપ્યથાયિકતિથા રંભાધરઃ સંદિનઃ ।
સત્યં બ્રહ્મદીય જીવમવતા ભૂયોભવે ભ્રામ્યતા
કૃષ્ણેત્યક્ષરયોરયં મધુરિમોદ્ધારઃ ક્વચિલ્લક્ષિતઃ ॥

દ્રાક્ષોઃ ખાધી, સાકરનો સ્વાદ લીધો, સ્વચ્છ દૂધનું પાન કર્યું, સ્વર્ગમાં જઈ ઘણીવાર અમૃતનું પાન કર્યું તથા રંભા । અધરનું ચુંબન કર્યું; છતાં હે જીવ સાચું કહે કે વારંવાર આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં તને કૃષ્ણ એ અક્ષરોમાં જે આ મીઠાશ રહેલી, છે તેનો ક્યાંય અનુભવ થયો છે ? તેનો ઓઠકાર પણ આવ્યો છે ?

વળી કવિ કહે છે કે—

કિંદધિના કિંમધુના કિંસુધયા કિંચલસુધયા ચિલયા ।

વદિ હૃદયહારિ ચરિતઃ પુરુષઃ પુનરેતિ નયનયોરયનમ્ ॥

જેની મનોહર લીલા છે એવા પુરૂષોત્તમનું જો દર્શન થાય તો હૃદયી શું, મધથી શું, અમૃતથી શું કે આખી સૃષ્ટીથી પણ શું ! કોઈપણ વિષય પુરૂષોત્તમના દર્શનના જેવી તુમિ ઉત્પન્ન કરી શકે તેમ છે ? નહિજ, કોટિકાળે નહિ.

વિષયોની તુચ્છતા ક્ષણિકતા અને દુઃખરૂપતા સમજાય તોજ વિરાગ ઉત્પન્ન થાય છે માટે પદ્ધતી કહે છે:—

મનેલા તુજ સર્વ પદાર્થો છુદ્ધુદ્ધવત ક્ષણસ્થાઈ,
 પરમાર્થે પ્રીતિથી ન વાપરશે જશે વ્યર્થ અચિંત્યા વિલાઈ;
 તારૂં છે ક્યાં શાસ્ત્રત્ શીદ આસક્તિ આપદ ધારી,
 સંભાળે છે રખે જોખમાશે જાણે કદિ જવું નાહી.

તારા ગણેલા સર્વ પદાર્થો પાણીના પરપોટા માફક ક્ષણ
 ભર ટકે એવાજ છે તેનો મિથ્યા આસક્તિથી સદુપયોગ નહિ
 કરે, તો એમિંત્યા વ્યર્થ નાશ પામી જશે. તેમજ હે
 સજ્જન, દેહની સ્થિતિનું પણ નક્કીપણું નથી, ક્યારે પરશે
 તેની કોઈને ખબર નથી. દેહ અવશ્ય નાશવંત છે તો તે
 મિથ્યા પદાર્થપર અચંત પ્રીતિરાખી તેને રખે ઠાંઈ નુકસાન-
 થશે એમ હરેશાં સંભાળી રાખી અન્યને માટે ઉપયોગ ન
 કરવો અને સ્વધર્મ ન બળવવો એ કેવળ મૂર્ખતાજ છે.
 દેહ પ્રારબ્ધવશાત્ સુખદુઃખ ભાગી થાય છે અને નાશ પણ
 પામે છે તો એનો જેટલો અન્યગટે ઉપયોગ થાય એજ
 એનું સાર્થક છે. તું તારા સુખ અર્થે પોતાના માનેલા પદાર્થોનો
 પરમાર્થમાં ઉપયોગ ન કરશે તો સર્વનિયંતા ઈશ્વરજેને જક-
 વાદીઓ કુદરત અથવા પ્રકૃતિ કહે છે તે બળાતકારે મૃત્યુદ્વારા
 સમય પણ કરાવી દેશે.

હમણાં વસ્તુસ્થિતિ કેવી થઈ છે તે સુજોને અજાત
 નથી, મહામારીના ભયંકર ઉપદ્રવ સમયે અન્યને સહાય કર-
 વાનું તો બાળુએ રહ્યું પરંતુ સ્નેહી સંબંધીઓને પણ

હુઃખ વખતે મદદ કરવા તેની પાંસે જતાં મૃત્યુએ લય
ધરતાં હતાં.

પતિ પાંસ નવ જય પવિત્રી પાળી પ્રીતે,
કુલ પી ઉછર્યો પુત્ર દર રહે માન થકી તે;
ભાઈ પાંસ નહિ જ્યેન મિત્ર પાંસે નહિ સ્નેહી,
અવર સંબંધી તણી પછી શી વાતજ કહેવી ?
પણ હે કૃતધ્ન માનવી તુજ સંબાળ્યું ના રહે,
તો શરવીરપણું છોડીને શીયાળપણું શિલ્પને ગ્રહે !

શાળને ગાડામાં ઘાડી લઈ જવાના પ્રસંગ પણ દેહર
આવી નીચ આસક્તિને લીધે ઘણા બન્યા હતા.

પરંતુ હે સજ્જન ! વિચારવું જોઈએ કે આમ આ-
સક્તિ રાખવાથી મૃત્યુમાંથી હંમેશને માટે બચી જવાતું હોય
તો હીં, પણ તેમે નથી, એ તો બીકણુ માફક વર્તવું, એ
કેવળ બંનામી મેળવવા માટેજ. અશ્વત્થામા પોતાના સૈનિકો
મૃત્યુના લયથી નાસતા હતા તેમને ઉદેશી બોલ્યા હતા કે:-

यदि समरमयास्य नास्ति मृत्यो

भयमिति युक्तमितोन्यतः प्रयातुम् ।

यदि मरणमवश्यमेव जन्तोः

किमिति मुष्णामलिनं यशः कुरुष्व ॥

જો રણભૂમિને છોડી જઈને મૃત્યુને લય રહેતો ન
હોય તો અહીંથી નાસી જવું ઠીક છે; પણ જો પ્રાણી માત્રવું

મરણ અવશ્ય થવાનુંજ છે તો નકામો અપયશ શું કરવા
ઝેરો છો ?

વળી પદ કર્તા કહે છે કે—

મારું કહે પણ શું છે તારું વિષય રચ્યા તેં કાંઈ,
દેહ તું સાથે કયમ નાવે જો જરા કુંડું વિચારી.

હું સજ્જન, વિચારીને જોશે તો તને જણાશે કે જેના
પર તું માલિકીનો દાવો રાખે છે તથા મમત્વ ધરે છે તે
સર્વ વિષયો પણ તારા નથી. હંમેશાં તારી પાસે રહેતા
નથી માટે તારા નથી. તેમજ તેં તેને ઉત્પન્ન કર્યા નથી
માટે પણ તારા નથી. પરમકૃપાળુ ઇશ્વરે તારે માટે સર્વ
પદાર્થો સૂઝ્યા છે. દેહ પણ તારો નથી, કારણ સદેહે કોઈ
ગયું નથી. તારા માનેલા દેહને તું જ ઊઠી દે છે. સાથે લઈ
જવાનો નથી. કોઈની સાથે ગયો પણ નથી. માટે હે સુરા
વિચારશીલ મનુષ્ય, દેહ અને ઇતર વિષયોપરથી આસક્તિ
દઢાવવી ચોખ્ખ છે.

ધનદારા સુત દેહથી પરહિત, તારાં નથી તો તું સાધી,
લ્લાવો લે અર્પણ કરવાનો, સક રહે છે ન્યાનું ત્યાંહી.

આ નિશ્ચર દેહાદિક વિષયો પરમાર્થે વપરાય જોજ
તેનું સાર્થક છે; દેહ અને બીજા વિષયો તારા નથી તો તેમનો
કદાચ તું અન્યને અર્થે ઉપયોગ કરે તો તેમાં તેં વિશેષ
શું કર્યું તે કહે—

‘તું કદતા મયેં દાતા હું પણ માત્ર કદાસે લાયા હે?’

તારે તો નિમિત્ત માત્ર બનીને અર્પણ કરવાનો લ્હાવો લેવાનો તને પ્રાપ્ત થયો છે તે સંપૂર્ણ રીતે લઈ આનંદ માન.

તું જે આ સંસ્થામાં દાન કરશે તે દાન, કોઈ ઉદાર પુરૂષે પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયેલા બાળકો માટે સ્વદ્રવ્યથી ઇત્યામ અપાવી કોઈ લાઘ્યશાળી સંભાવિત સદ્ગૃહસ્થને હસ્તે તે ઇત્યામો વિદ્યાર્થીઓને અર્પણ કરવામાં આવે છે અને જે દેખાવમાં સદ્ગૃહસ્થ તરફથી દાન થાય છે તેના જેવું છે.

અભિમાન તું સાપર ક્ષરશે પંથ પરાર્થજ સ્લાષ્ટ,

જગદ્દત કર સર્વ આત્મ ગણીને કર પ્રભુ ચરણે જામ.

ઉપર કહ્યું તે ઉપરથી તને જણાયું હશે કે હું કંઈ છું હું આપું છું એવું અભિમાન તારે ધરવાનો લેશપણ અવકાશ રહ્યો નથી; માટે મમતા તથા અહંતા ત્યજ, સર્વ વસ્તુ પરમાર્થમાં અર્પણ કર અને પ્રભુ ચરણનું શરણ ગ્રહણ કરીને શાંત થા.

દલપતરામ કવિ કહે છે કે: ‘શી રીત ઇશ્વર રીઝશે, તેં સાફ ફોર્મ શું કર્યું?’ ગીતામાં શ્રી ભગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે—

यत्करोति यदन्नापि यज्जुहोसि ददासियत् ।

यत्तપस्यसि कौन्तेय तत्કुरुष्व मदर्पणम् ॥

હે અર્જુન તું જે કરે, જે પ્રશન કરે, જેનો હોમ કરે, જે દાન કરે, જે તપ કરે તે સર્વ મેંને અર્પણ કરે. અને;

सर्व धर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज

સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરીને ફક્ત મારે શરણે આવ, શુભ કાર્યો નિષ્કામ કરવાં તે ધ્વિરને અર્પણ કરવા તુલ્યજ છે. પરોપકાર સર્વને આત્મરૂપ જોવાથી થઈ શકે છે.

आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पश्यति

જે સર્વ પ્રાણી માત્રને આત્મરૂપ જુઓ છે તેજ ખરેખર જુઓ છે, અન્ય નહિ.

સંસારના પદાર્થોપર ઉપર કદા પ્રમાણે વિરાગ અને નિષ્કામ પરોપકારના કાર્ય કરવાની ઉદાર વૃત્તિ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય તથા દૃઢ અને તે માટે પદ્ધતી કહે છે કે સત્પુરુષની સંગતિ એજ વિરાગાદિકની પરમ યોગ્ય છે.

અંતર જે ન વિરાગ કરે આ સંત શરણુ સુખદાઇ,
ધરતાં દીન દયાળુ તે તો સર્વ દુઃખ દેશે દાહી.

સંતો કેવા છે તે માટે કવિવરો કહે છે:—

अनवरतपरोपकार व्यग्रीभवदमलचेतसां महताम् ।

आपात काटवानि स्फुरन्ति वचनानिमेवजानीव ॥

હંમેશાં પરોપકાર કરવામાંજ જેમનાં નિર્મળ ચિત્ત વ્યાપ્ત છે એવા મહાત્મ પુરુષોના વચનો જે નીકળે છે તે પ્રથમ સાંભળવેજ માત્ર કડવાં પણ પરિણામે ઔષધોની માફક પરમ સુખકારી હોય છે.

उपरि करवालधाराकाराः क्रूराभुजंगमपुंगवात् ।

अंतः साक्षाद्द्राक्षा दीक्षागुरवो जयन्ति केपि जनाः ॥

દેખાવમાં જે તરવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ અને મોટા સર્પથી પણ જે કૂર હોય છે પણ અંતઃકરણ જેમનાં દ્રાક્ષના ગુણો દર્શાવનારાં હોય છે એવા અકથ્ય મહિમાવાળા મહાત્માઓ જયને પામે છે.

આવા સંત પુરુષોના સમાગમથી અવર્ણનીય લાભ થાય છે, કુસંગતિનું શું પરિણામ છે તે દર્શાવવામાં એક નીચેનું દૃષ્ટાંત પ્રખ્યાત છે. મળને લઈ જતા અત્યંત પર દૃષ્ટિ પડતાં નાક આગળ હાથ ધરતા પુરુષને જોઈ મળને વાણી પ્રાપ્ત થઈ અને તે કહે છે:--

શું મૂકે મુખ હાથ મૂર્ખજન હે જે હું સ્વરૂપે સદા
સર્વે માંહી પુનિત ને સદ્ગુણે પુષ્ટિ તથા પ્રાણુદા
તારા નીચ કુસંગથી મુજ થઈ આવી અવસ્થા અરે
માતા સંગ મળે ફરી યદ્યપિ હું પૂર્વ સ્વરૂપે ખરે
સત્સંગતિનો મહિમા કવિઓએ કેવો કહ્યો છે.

दूरी करोति कुमर्नि विमली करोति
चेतश्चिरंतनमग्रं चुलुकी करोति
भूतेषु किंच करुणां बहुलीकरोति
संगः सतां किमु न मंगल मातनोति

સંતસમાગમ કુળુષ્ઠિનો નાશ કરે છે, ચિત્તને નિર્મળ કરે છે, દીર્ઘકાળનાં પાપોત્તું નિવારણ કરે છે. અને પ્રાણીઓ ઉપર દયા ઉપજાવે છે. એવું શું શુભ છે કે જે સત્સંગ પ્રાપ્ત નથી કરાવતો ? અર્થાત્ સર્વ મંગળમય વસ્તુનો લાભ સત્સંગતિથી થાય છે. સભજનોની સંગતિ હંમેશાં કરવાથી યોગ્ય સ્થિતિ થએ આચાર્યરૂપ સદ્ગુરુનો લાભ થાય છે અને સમર્થ સદ્ગુરુ મળે છે તો પછી આ સસારમાં કાંઈ પણ લયનું કારણ રહેતું નથી. જનકને યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ પ્રાપ્ત થતાં ॥ અમયં વૈ જનકં પ્રાપ્નોસિ ॥ થયું. હે જનકરાજ તું નિર્ભય થયો છે એમ થયું.

ગુરુ નામધારી તો ઘણા હોય છે પણ આપ્ત કામ સદ્ગુરુ મળવા તો કઠિન છે. કહ્યું છે કે:—

ગુરવો बहवः सन्ति शिष्यवित्तापहारकाः

गुरवो विरलाः सन्ति शिष्यसंतापहारकाः ॥

શિષ્યોતું દ્રવ્ય હરણ કરનારા ગુરુ બહુ હોય છે, પણ શિષ્યોનો સંતાપ હરણ કરનારા ગુરુ વિરલ હોય છે, છતાં આપણે સાધન સંપન્ન થયા હોઈએ તો ધિર પોતેજ સદ્ગુરુનો સમાગમ કરાવે છે; કારણકે ગુરુરેવ હરિઃ ગુરુ એજ પરમાત્મા છે.

परिपक्वमलो यैतान् उत्सादनचक्रिहेतुयातेन ।

योजयतिपरे तत्त्वे रुदीक्षयाचार्यः मूर्तिस्थः ॥

જેઓના મળ નાશોન્મુખ થયા હોય છે તેવા અધિ-
કારીઓના જ્ઞાનમાં પ્રતિબંધ કરનારા મળને નિવૃત્ત કરવાની
શક્તિ યોજીને તેમને પરમાત્મતરંગમાં લગાડવાની જેમની
દીક્ષા છે એવા આચાર્યની ભૂતિ વિષે ગુરૂરૂપે તે પરમા માન
નિવાસ કરી રહેલા છે. વળી;

કાળાં અત્રો સુરંગે વિવિધ અતિ દીપે જ્યાં સુધી સૂર્ય સંગે,
થાએ છે લોહ સ્વર્ણ સ્ફટિક મણિ તણા સ્પર્શ માત્ર પ્રસંગે;
જો પુણ્યે કંઈ જતોને વિરલ જગ વિષે સદ્ગુરૂ સંગ થાએ;
પાપો તાપો હરાતાં હરિ રૂપ બનતા સંત કરી કૃપાએ.

માટે સંત પુરૂષોની સંગતિથી અંતઃકરણમાં વિરાગને
દૃઢ કરીને આત્મસમર્પણ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવી. તેથી હે સબજન,
તારા સર્વ અર્થ સરશે. આ ભક્તિ કોણે કરેલી તેના પરમ
પાવન દૃષ્ટાંત આપતાં પઢકતાં કહે છે:—

બળિરાજએ હરિપદ શિરપર ધાર્યાં ત્રિભુવન આપી;
દિધા દધિયિએ સુરપતિ અર્થે અસ્થિ અસૂને ત્યાગી.
મયૂરધ્વજ રાજાએ મૂકાવી મસ્તક કરવત કારી;
સંતોખ્યા વિપ્રરૂપ હરિને વીર ભક્તતણી બલિહારી.

બળી રાજા તથા દધીચી મુની સર્વસ્વ અર્પણ કરી
પરમપદને પામ્યા તેવીજ રીતે પ્રાતઃસ્મરણીય એવા મયૂરધ્વજ
રાજાએ પણ પ્રાદક્ષિણ રૂપ ધરી આવેલા શ્રીકૃષ્ણ પરમા માને
પ્રસન્ન થયા હતા. માટે સર્વજનોને તેમના પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતથી

આત્મસમર્પણ ભક્તિ વિશે પ્રેરવાને તેમનું આખ્યાન હમણાં
કહેવામાં આવે છે. શ્રી ભગવાન કહે છે:—

યથા યથાત્મા પરિમૃજ્યતેઃસૌ

મત્પુણ્ય ગાથા શ્રવણાભિધાનૈઃ ।

તથા તથા વ્યયિતિ વસ્તુ સૂક્ષ્મં

ચક્ષુર્યથૈવાંજન સંમયુક્તઃ ॥

મારાં પરમ પવિત્ર આખ્યાનો શ્રવણ કરીને તથા
હૃદીને જેમ જેમ આ જીવ પવિત્ર બનતો જાય છે, તેમતેમ
આંખમાં અંજન આંજવાથી જેમ ઝીણી વસ્તુ સ્પષ્ટ જણાય
છે તેમ તે સૂક્ષ્મ વસ્તુ જોવા માંડે છે.

ઉત્તર રંગ.

મયૂરધ્વજ આખ્યાન.

કુરૂક્ષેત્રના યુદ્ધમાં વડીલ, મિત્ર, કુટુંબી તથા અ ય
સાંબંધી વગ જે શત્રુ બની સન્મુખ દેશા રહી લડયા હતા
તેનો નાશ કર્યો હતો તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાને તથા
અંતઃકરણનું સાંત્વન કરવાને યુધિષ્ઠિર રાજાએ ચક્રવર્તી
રાજાની શોભા તથા યશમાં વૃદ્ધિ કરનાર એવા અશ્વમેધ
યજ્ઞનો આરંભ કર્યો હતો. તેમાટે યોગ્ય અશ્વને દિગતોમાં
દેખવા છૂટો મૂકવામાં આવ્યો હતો અને તેના રક્ષણમાટે
ગાંડીવધારી અર્જુન તથા કર્ણ પુત્ર વૃષકેતુ વિગેરેને નીમી
મહા પ્રબળ સૈન્ય સાથે તેમનાપર દિગ્વિજય મેળવી પોતાનું
સાર્વાભૌમ પદ પ્રત્યેક રાજા પાસે કબૂલ કરાવવા મોકલ્યા હતા.

અબુવાહન સાથે યુદ્ધ કરતાં મૃત્યુ પામેલા અર્જુનને
 સંજીવન કરવા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પણ આવીને તેમની સાથે
 જોડાયા હતા. અશ્વને આગળ કરી ઐન્ય પ્રયાણ કરતું હતું.
 અશ્વે કરતાં કરતાં મયુરધ્વજ રાજાના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કર્યો,
 મયુરધ્વજ રાજાએ પણ અશ્વમેધ યજ્ઞ શરૂ કર્યો હતો; અને
 તેનો અશ્વ લઈ તેનો પુત્ર તામ્રધ્વજ નીકળ્યો હતો. તેનું
 ઐન્ય જ્યાં પડાવ નાખી રહ્યું હતું ત્યાં પાંડવોનો અશ્વ આવી
 પહોંચ્યો. તેને તામ્રધ્વજના સૈનિકોએ—

દીડો દૂરથી અશ્વ આવતો અગ્રપ
 સર્વ ચક્રિત થયા જોઈ તેનું રૂપ
 ભારી ખુંખર ત્યાં અશ્વે એક ભારી
 ચોંક્યા સૈનિકો જુએ છે તેને ધારી
 સ્વર્ણ પત્ર શિરે સત્રનું સોહાય
 સૂર્ય કિરણ પડે નયન ઝંખવાય
 ઈંચી ગ્રીવાની કમાન મનોહારી
 પૃષ્ઠ છે વિશાળ પ્રોઢ અંગ ભારી.
 સ્વર્ગ સુધી ગતિ કરાવનાર દીસે
 ચાલ નીરખી વીરતણાં હૃદય રીઝે
 પુણ્ય પુનઃ પૃથિવી વિચરતો જણાય
 ધન્ય સ્વામિ એનો સર્વથી ભણાય:

તામ્રધ્વજનો તુરંગ પશુ એટલામાંજ ફરતો હતો તે
 સામે મળ્યો, અનેએ એકમેકને સૂંધ્યા, કહ્યું હંચા કયો અને

પાદપ્રહાર પણ કર્યા. બન્ને તોખારોને યુદ્ધ કરતા જોઈને ખીબા અધીની હકીકત પૂછી તામ્રધ્વજે પાંડવોના અધીને ખાંધવાનો હુકમ કર્યો, અને પ્રધાનને યુદ્ધ માટે સૈન્ય તત્પર કરવા આજ્ઞા આપી. તામ્રધ્વજ મનમાં વિચારે છે કે—

નર નારાયણ સાથે, કંઈ પુણ્યે સંગ્રામ પ્રસંગે મળે,
જયથી હય યશ પામું શ્રેયદ શું મૃત્યુથી હરિ સમીપે

અધીને તામ્રધ્વજે પકડયો છે એ ખગર અર્જુન તથા શ્રી કૃષ્ણને પણ થઈ. શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનના રથમાં સારથી રૂપે શોભતા હતા તે ઉભયને જોઈ તામ્રધ્વજના યોદ્ધાઓએ પણ વિચાર કર્યો કે હવે વૈકુંઠનો લાભ સહજ થયા વિના રહેવાનો નથી.

દેવાંગનાઓ તથા દેવો અંતરિક્ષમાં યુદ્ધ જોવાને વિમાન સહિત આવ્યા હતા. રથમાં વિરાજેલા શ્રી કૃષ્ણની શોભા તે વખતે વર્ણી શકાય એવી નહોતી;—

પ્રત્યાકૃષ્ટં નયનમ્બલા યત્રલગ્નં નશેકુઃ

કર્ણાવિષ્ટં ન સરતિ તતો યત્સતા માત્મલગ્નમ્ ।

ચક્ષ્ત્રીર્વાચાં જનયતિ રતિં કિંનુ માનં કવીનામ્

દૃઢ્વાજિણ્ણો યૃધિરથગતં યચ્ચતત્સામ્યમીયુઃ ॥

જેમના રૂપમાં લાગેલાં નેત્રો સ્ત્રીઓ પાછાં ખેંચી શકતી નથી. જે રૂપ વર્ણન થયે સંપુરણના કર્ણદ્વારા હૃદયમાં લાગી

ખેલું ત્યાંથી ખસી જતું નથી, જેની શોભા કવિઓની વાણીમાં મધુરતા ઉત્પન્ન કરે છે તો તેમની વાણીને માન પાત્ર કરે એમાં કહેવું જ શું; યુદ્ધ સમયે રથમાં બેઠેલા શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માનું આવું રૂપ નિરખીને યોદ્ધાઓ તેમાં લીન થઈ ગયા હતા.

શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ અર્જુનને કહ્યું;—ભાઈ, મહા સંકટ પ્રાપ્ત થયું છે. તામ્રધ્વજ મહા સમર્થ યોદ્ધો છે અને તે જીતાવો કઠિન છે; એના પરાક્રમનું શું વર્ણન કરે ?

પૌરંસુતોયતિ જનં સમરાન્તરેસા

વન્તઃ પુરીયતિ વિચિત્ર ચરિત્ર ચંચુઃ ।

નારોયતે સમરસીમ્નિ કૃપાણપાણે

રાલોક્ય તસ્યચરિતાનિ સપત્નસેના ॥

વિચિત્ર પરાક્રમ વાળો આ તામ્રધ્વજ નગરવાસી લોકને પુત્ર પ્રમાણે ગણે છે અને રણભૂમિમાં તે જાણે અંતઃપુરમાં વિહાર કરતો હોય તેમ વિચરે છે. એને સંગ્રામ પ્રદેશમાં હસ્તમાં તરવાર ધારણ કરી અનેક પરાક્રમે કરતો બેઠેને શત્રુની સેના અભળા જેવી થઈ જાય છે. આવા અદ્ભુત વીર સાથે હાથ મેળવવાનો પ્રસંગ હમણાં આપણને પ્રાપ્ત થયો છે.

છતાં આપણુ બન્ને જણા તેની સાથે યુદ્ધ કરીશું

મેઘએ પછી શું થાય છે. અર્જુન તમે સેનાનીઓને દારૂણ
યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા આપો. ઉભય પક્ષની સેનાઓ તત્પર
થઈ અને હુકમો છૂટતાં—

કંઠાવ.

સંગ્રામ ઉદ્ધિ ઉછળ્યા, ત્યાં ક્રોધાહલ બહુ થયા;
વૌર સમૂહ સામા ધરયા, મોટાં મોજાં શું આચડ્યા.
આ ઉદ્ધિમાં, મહાન નવાળા—મુખી પર્વતો જેવા વીરો;
ફારી એકીદમ જે ચોગરદમ બહુ ઉકળતા સડને દહતા.
વીરસ રેલે યમ મુખ મેલે, પ્રતિ ભટોને વક્ર ધટોને
અર્ધ્ય કરીને આશા ધરીને રણદેવીને અર્પે પ્રેમે
કરાલ ત્યાં કરવાલો ધ્રુમતી જાણે ચંડી અનેક ભમતી
વળી ભાલાઓ ઉડતા ભાજો નિશ્ચે કાજો આવ્યા ન્યાજો
યુદ્ધ જમતાં ચિરો ઉડતાં કંઈ કંઈ પડતા પ્રાણો ત્યજતા
બાણ વૃષ્ટિના એક વર્ષતા રક્તસરિતા ધોધો બેઠતા
હરતી ત્રાડે ચગદી પાડે અનેક રથને કંઈ થોધને
અશ્વો ફાળે પ્યાદળ ખાળે ગદાયા ચૂરા થાતા પૂરા
સુભટ હર્ષમાં રણદર્શમાં જુએ સ્વર્ગમાં જતા રહેજમાં
ધન્ય ગણે છે મરણુ રણે તે સમરથકી તે વીર નવ પાછા

પાળ્યા—સંગ્રામ.

અર્જુનના પ્રબળ પ્રતાપથી તામ્રધ્વજની સેના હતવીર્ય
થઈ વીખરાઈ જવા માંડી; એટલે—

મેઘ સૈન્ય હણાતું ગાંડીવથકી તામ્રધ્વજે કોપથી,
કીધા દારુણ યુદ્ધમાં કંઈકને સંગ્રામયજે હવિ;

આવ્યા ત્યાં અનિરુદ્ધ સાલકી પ્રતાપી કર્ણના પુત્રને,
ઢાળ્યા ધુળ મહોં પછી પ્રબળ તે અર્જુન સામે ધસે.

આ બે વીરોનું જે મહાનુ યુદ્ધ થયું તેનો સહજમાં
ખ્યાલ આવી શકે તેમ નથી તો વર્ણન તો શું થઈ શકે—

સમાલ ત્યાં તો રણ રંગ જામ્યો,
વીરો લડે વજ્ર શું કોન શામ્યો;
વિશ્વે ધરે જે નર એક નામ,

(તેને) પમાડિઓ ભક્તસુતે વિરામ.

અર્જુનને તામ્રધ્વજે દિવ્ય અસ્ત્રોથી મૂર્ચ્છિત કરી ગજ ના
કરી એટલે શ્રીકૃષ્ણનો કોપ સ્ફાપો રહ્યો નહિ. તેમણે
સુદર્શનનું સ્મરણ કર્યું અને આવેશમાં રથથી ઉતરી—

શ્રી કૃષ્ણે સુદર્શન ઝાલ્યું,

ધરા ધૂળ ઉઠધિ ઉઠાળ્યા;

બહાડે ડાલવા માંડ્યું.

શ્રી કૃષ્ણે.

થશે મુક્તિ શું આજ સકિની,

સુભટેએ એમ ધાર્યું;;

ધસી તામ્રધ્વજ ઉપર માર્યું,

તેણે બ્રહ્માસ્ત્રે ખાખ્યું.

શ્રી કૃષ્ણે.

શ્રુતિ વચન રૂપ શસ્ત્ર ચક્રી શું,

સંસાર ચક્રને વાર્યું;

કયાં દુઃકુભિ નાદો દેવે,

જોઈ વીર પરાક્રમ વાખ્યું.

શ્રી કૃષ્ણે.

અર્જુન પણ મૂઝાઈમાંથી જાગી તામ્રધ્વજ સામે ધસ્યો
અને શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા પણ સુદર્શનને નિષ્ક્રમ થયેલું
જોઈને સામા ધસ્યા, પરંતુ આ વીર કાંઈ ભય ધરે
એવો ન હોતો.

આવ્યા અર્જુન કૃષ્ણ જ્યાં સમીપમાં બન્ને ધર્મા બાથમાં,
દુડ્યો લે નભ ફેરવ્યા ધરી ઉંચે જાણે ગ્રહો હાથમાં;
પાડ્યા મૂર્ચ્છિત પૃથ્વીમાં ઉભયને તારા શું પુણ્યોપતે,
ભક્તિનો મહિમા જગાવી જગમાં હાર્યા હરિ પાર્થ તે

નાયકો પરચા એટલે સૈન્યનું કહેવું જ શું ! પાંડવોના
સૈન્યનો પરાજય થયો અને તામ્રધ્વજ બન્ને અશ્વ લઈ
પિતા જ્યાં યજ્ઞ કરતા હતા ત્યાં આગળ આવ્યો અને શું
બન્યું તે બધી હકીકત કહી સંભળાવી.

ભક્તરાજ મયુરધ્વજે સાંભળતાં વારને પુત્રને વિજય-
માટે ધન્યવાદ આપવો તો કેરો રહ્યો પણ ક્રોધમાં આવી
જઈ તામ્રધ્વજનો ઘણો તિરસ્કાર કર્યો અને કહ્યું કે તે
મહા ઘોર કર્મ કર્યું છે, તું નર નારાયણ ને રણભૂમિમાં રવડતા
મૂકી આ ક્ષુદ્ર અશ્વને લઈને તે શું આવ્યો ! તે માખણ મૂકી
છાશનું સુવર્ણ ત્યજી કથોરનું ગ્રહણ કર્યું છે. આમ પિતા
પુત્રને ઉપાલંભ આપી રહ્યો હતો એટલામાં એક અવનવો
બનાવ બન્યો.

નરનારાયણને હારવું શું ! તે તો ભક્તિનો મહિમા

વધારવા પૃથ્વીમાં વિચરતા હતા, તે તામ્રધ્વજ ગંગો ઐટલે
જાગ્રત ધર્મ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે આલ નગરમાં તને
મયૂરધ્વજ રાજા કેવો ભક્તશિરોમણિ છે તે જતાવું: હું
વૃદ્ધ પ્રાદાણનું રૂપ ધરે છું ને તું શિષ્ય જન, પછી જે
થાય તે જોયા કરજો. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તથા અર્જુન નવા
ધારણ કરેલા રૂપમાં નગરની ચર્ચા જોતા જ્યાં રાજા યજ્ઞ
કરતો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને રાજાને આશીર્વાચન
કહ્યાં. રાજા સત્કાર કરવા તુર્ત સામો ધસ્યો અને વૃદ્ધ
વિપ્રવર્ચને પ્રણામ કર્યા અને તેનું વિધિવત્ પૂજન કર્યું
અને શું આજ્ઞા છે તે જાણવા વિનંતિ કરી ત્યારે ગદ્ગદિત
કંઠે જર્જરીભૂત ઋષિ લોકડી ટેકવતા બોલ્યા:—

કાનરૌ.

ધર્માત્મા તું છે મેં જાણી આપતિ મહા તુજ પર આણી
કહેતાં મુજ હૃદય ચીરાય પણ કહેવા વિશ્વ નથી ઉપાય
વનમાં સુત સાથે વિચરતાં વનરાજો ઝડપ્યો ઓચિંતાં
કહ્યું કરગરી મુજ દેહ લખને પુત્ર ઉગાર દયા તું કરીને
વૃદ્ધ હું મરવા યોગ્ય છુ હાવે વિનવ્યો બહુ મેં પણ નવ માને
સિંહ કહે સુત ઓમન મળશે કહ્યું કરશે મુજ તોજ ઉગરશે
મયૂરધ્વજનું જો તનુ હાવે તનુજ તને દહિં પાછો ત્યારે
ગૌ માટે દીધી દેહ દિવીપે ન્યૂત ન ધર્મ મહા તૂપ દીપે
ગૌપ્રાદાણ પ્રતિપાળક તે છે ચાચ જમ્મ તુજ અર્થ સરે જે
પણ ધીક્ર મચ્છા નીચજ મારી ધિક્ર મને તુજને સંભળાવી
મુજને જવાહે તું જીવશે તો હરશે કંઈ દીનજનનાં દુખે:

આ બ્રાહ્મણનાં વચન સાંભળતાંજ સઘળી સભા
કચી બ્યાકુળ થઈ ગઈ. રાણી તથા પુત્ર પણ સ્તબ્ધ
ગયાં. એક રાજના મુખપરજ માત્ર આનંદ ભાગ્યો.
ii. તેણે હર્ષયુક્ત વદને કહ્યું:—

ખિહાગ.

મુનિરાજ સાર્થક કીધી દેહ ધરી મુજ આજ,
ક્ષણ ભંગુર વપરાય વધુ આ વિપ્ર શિરોમણિ કાજ;
બ્રહ્મ પુત્ર બળિ બનતો જો હું ન બચાવું આજ,
ક્ષત્રી નામ ધરું શા કામનું ચિંતા દાવે ધરે ન લગાર.
કહ્યું છે કે—

ક્ષતાત્કિલત્રાયત્ત ઇત્યુદગ્ર:

ક્ષત્રસ્યગ્નદો મુવનેષુ રૂઢઃ ।

આપત્તિમાંથી આગળ પડી રક્ષણ કરે છે આ અર્થ.
ક્ષત્ર શબ્દ પૃથ્વીને વિષે પ્રસિદ્ધ રીતે વપરાય છે તો હું
તમારે તમારા પુત્ર પરની આપત્તિમાંથી રક્ષણ કરે નહિ
પછી ક્ષત્રિય ગણાઉંજ શાનો ?

વ ૧:—

વાતાન્નવિન્નમમિદં વસુધાધિપત્ય

માપાતમાન્ન મધુરો વિષયોપભોગઃ ।

પ્રાણાસ્તૃણાગ્રજલચ્ચિદુ સમા નરાણામ્

ધર્મઃ સત્ત્વા પરમહો પરલોકયાને ॥

આ પૃથ્વી પરનું રાજ્ય છે તે વાચુમાં વાહળ ન્યાં
સુધી ટકી રહે ત્યાં સુધી ટકે એવું છે; સર્વ વિષયોના
લોગો દેખાવમાં પ્રથમ ગ્રહણ કરતી વખતે ક્ષણ માત્ર મધુર
લાગે તેવા છે અને મનુષ્યોના પ્રાણ તણખલાંના અગ્ર
ભાગ પર જલના જિંદુ જેમ હમણાં પડી જશે હમણાં
પડી જશે એવી રિથિતિમાં હોય છે તેના અસ્થિર છે; માત્ર
ધર્મ એજ પરલોકમાં ગમન કરતી વખતે પરમ મિત્ર
તરીકે સાથે આવે છે. માટે આ ક્ષણભંગુર દેહની દરકાર
નહિ કરીને ધર્મનું અવશ્ય ઉપાર્જન મારે કરવું જોઈએ.
હે સભજનો, જુઓ ધર્મ-માઓને પણ દેવું દુઃખ આવી
પડે છે ! કહ્યું છે કે:—

गुणानामेव दौरात्म्या दुरिधुर्योनियुज्यते ।

असंजात किणस्कंधः सुखं स्वपिति गौर्गलिः ॥

ગુણોનાજ દુઃસ્વભાવને લીધે બળદને ધુરામાં ભેડ-
વામાં આવે છે અને જેની ખાંધપર ડાઘ પણ પડયો નથી
એવો ગળીઓ બાદ સુખે સુખે છે. સમજીને બધું દુઃખ
છે, નહિ સમજે તે સુખે જિંદગી બ્યર્થ ગાળે છે.

રાજાને અર્ધ અંગ આપવા તત્પર થયેલો ભેડ રાણીએ
વગ્રને ઉદ્દેશી કહ્યું:—

સોહિણી.

ઋષિરાજ હું પ્રાર્થુ છું તમને જીવ્યું મુજ સાર્થક કરો,
 મૃગરાજ કાજ શરીર આ મુજ સ્વામિ બદલે લઈ ધરો;
 અર્ધ અંગ પતિનું હું છું, આપ તો સર્વજ્ઞ છો,
 આનંદથી હું અર્પું છું ને અર્થ સરશે આપનો;
 દેહ સ્ત્રીની જે પતિને ઉપયોગી ના થઈ,
 પીડા વૃથા તે પોષવામાં જનનીએ નિશ્ચે ધરી;
 સ્વામિ સેવા કરી છે મુજ ઉપર તેનું વ્હાલ છે,
 નહીં ના કહે તમ ઉપર મારા શ્રેયનો આધાર છે.

રાજા મૌન ધરી ઉભા રહ્યા અને સભા, ત્રિપદ શું
 બોલશે તે સાંભળવા, તેમના તરફ જોઈ રહ્યા.

છે ધન્ય રાણી તું ખરે લલના લલામ,
 અર્પે તું દેહ પતિ માટે ન અલ્પ કામ;
 માગ્યું છે ભૂપતિ તણું જમણુંજ અંગ,
 સ્વીકારું જે નૃપ દીએ ધરીને ઉમંગ !

ત્યાં રાજકુંવર તામ્રધ્વજ પણ ઉભેલો હતો તેણે
 આ સાંભળી જોયા કર્યું નહિ. તે બોલ્યો:—

કાલિંગરા.

પિતૃ માટે હું અર્પું દેહ પ્રભુ—પિતૃ
 શ્રુતિઓમાં પુત્રને કહે છે પિતા રૂપ આપ છો સમજી,
 સ્વીકારી મુજ નમ્ર વિનંતિ દેહ કરો સાર્થક સાધુ;
 સિંહ થશે ખુશ ખૂબ ખીલેલા યુવક તનુથી જરૂર કહું,

ભક્ષ દધ યથ દેહ બચાવો અપયશથી નથી નીચું મરવું;
 તત્પર નહિ મરવા પિતૃ અર્થે સુત અર્થે ઉત્સર્ગે ઉછરવું,
 પિતા શત્રુની સહ સંગ્રામે શ્રેયસ્કર યુદ્ધમાં પડવું;
 ધર્માર્થે મૃત્યુથી ઉચું શું, કૃતકૃત્ય કરો મુનિ હું પ્રાર્થુ—પિતૃ
 સભામાં વિપ્ર શું કહે છે તે સાંભળવાની ઉત્સુકતા વૃદ્ધિ
 પામતી બાલ છે અને ઘણાઓ તેને કાળરૂપજ ભેઈ રહ્યા છે.
 વિપ્રે કહ્યું;—“માઈ તેં કહ્યું તે ખરું છે અને તને શોભા
 આપે એવું છે પણ સિંહે તો કહ્યું છે કે એક પાંસે સ્ત્રી
 અને બીજી પાંસે પુત્ર એ રીતે કરવતે ઠંડેરાયણું શરીર બે
 રાજાનું આંખી આપશે તોજ હું સ્વીકારીશ.” સભા આ
 કમકમાટ ઉપભવે એવા શબ્દો સાંભળી રોમાંચિત થઈ ગઈ.
 રાજાને ઉગરવાનો કોઈ પણ ઉપાય રહ્યો નહિ. ધર્માત્મા
 રાજા દહનિશ્ચયી હતો એટલે તે ગભરાયો નહિ. તેણે કરવત
 મંગાવી અને રાણી તથા કુંવરના હાથમાં આપી. પ્રભુ
 વિપ્રના રૂપમાં ભેટા ઉભા રહ્યા. અર્જુન પણ પ્રભુની સ-
 ખ્તાઈ ભેઈ મનમાં ઝાસી ગયો હતો. સર્વ મનમાં ઇચ્છતા
 હતા કે વિપ્રવર્થ કયા કરી આ ઘોર કર્મ થતું અટકાવશે;
 પરંતુ પ્રભુએ ભક્ષાની પરીક્ષા પૂરેપૂરી થવા દીધી.

કથાસિ.

પ્રભુએ ભક્ષા નિજજનની કસોટી કારમી દીધી,
 કર વતી કરવતી લીધી શિરે શિરછત્રને લીધી;

ઉભી છે રાસી એક પાંસ સામે કુંવર સહસ્રાસ,
કરવતી ખેંચવા માંડી જોનારના નય હૃદય છાંડી;
હૃદય પથ્થરના પાંગળાવે નદી અશ્રુની જોડાવે,
ધન્ય સ્ત્રી આ તથા સુતને ધૃતિ કંઈ દાખવી જોણે;
લેશ તે ગ્લાનિ નવ પામે માતં સુત વળગ્યાં છે કામે,
મયૂરધ્વજ નિશ્ચિતે ઉભો વેદનાં લેશ નહિ ગણુતો;
મુખેથી નામ હરિ જપતો અન્ય તે કંઈ ન ચિંતવતો,
શું કરવતે કઠોરતા ત્યાગી કમળની કમળતા માગી;
હસંતું જમણું અંગ જોઈ વામ ત્યાં અક્ષી તો રોઈ,
ઋષિ એ અશ્રુનાં બિંદુ નિરખી ખૂબ થયા ખિન્ન;
રહેવા દે વહેરવું ભાઈ ચાલવા માંડ્યું રીસાઈ.

વિપ્રે જવા માંડ્યું એટલે રાણી તથા કુંવરે કરવતને
અટકાવી કહ્યું:—

ગયા ઋષી રીસાઈને, વિનવે વનિતા સત
આજ્ઞા દો તે કીજીએ, રહે ટક હે ભૂપ !

રાજાએ વિપ્રને આજીજી કરી પાછા ખોલાવ્યા અને
ચાલ્યા જવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું:—“ હે રાજા, તને
શોક કરતો જોયો તેથી હું ચાલ્યો ગયો. ખેદથી આપેલું
તામસી દાન હું લેવા ખુશી નથી માટે હવે તારૂં અર્ધું અંગ
લેવા કપૂલ નથી. આ સાંભળી રાજાએ કહ્યું:—

હસે છે આ ગાત્ર સ્વજીવિતનું સાક્ષ્ય સમજ;
રહે ડાણું પાસું નવ મુજ તનુ કલ્પ જરી;

પરાર્થે ના આત્મું ગણી અર્તીય તે શોકજ કરે;

બહુ સુનો શોએ સ્વીય કંઈ વૃથા વસ્તુ વણશે.

ઋષિને રાબના વચનથી સંતોષ થયો અને રાબાએ ફરીથી મસ્તકપર કરવત મૂકાવી અને રાણી તથા કુંવરે ખેંચવી શરૂ કરી એટલે પ્રભુ પ્રસન્ન થયા. કરવત અટકાવી ભક્ત શિરોમણિ રાબ, રાણી, કુંવરને તથા આખી સભાને સ્વરૂપે દર્શન આપ્યું. સભા અત્યંત આનંદ મામી અને રાબ, રાણી તથા કુંવરે ભગવાનનાં ચરણારવિંદમાં મસ્તક નમાવ્યાં. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ કહ્યું કે;—“હે પરમભક્તરાબ, હું તારા પર પ્રસન્ન થયો છું. જે ઈચ્છા હોય તે માગ અને આ બન્ને અશ્વો લઇને યથેચ્છ યજ કર.

ભગ નનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળીને મયૂરધ્વજ રાબ બોલ્યા કે:—

તંત્રાશિલાત્મદાયિતેશ્વર માશ્રિતાનામ્

સર્વાર્થદં સ્વકૃત વિક્ષિપ્તજેત કોનુ ।

કોવા મજેત્કિમપિ વિસ્મૃતયેડનુ મૂર્ત્યૈ

કિંવા મવેક્ષતવપાદરજો જુષાં નઃ ॥

આપ કે જે આશ્રિતોને સર્વ પુરુષાર્થના આપનારા છો, સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા હોવાથી અત્યંત પ્રિય છો અને ઈશ્વર હોવાથી ભજવા યોગ્ય છો એવા આપનો સ્વકર્તવ્ય

સમજનાર કોણ ત્યાગ કરે અને આપની વિસ્મૃતિ બેથી થાય એવા લોગ, ઐશ્વર્ય તથા મોક્ષ માટે ખીજા દેવતાને સેવે ? અમે જે તમારા ચરણરજની સેવા કરનાર છીએ તે અમને આપની સેવાથી શું અપ્રાપ્ય છે ? અમને સર્વ વસ્તુ મળી શકે તેમ છે તો પછી મારે અશ્વત્થ પણ શું પ્રયોજન છે અને માગવાનું પણ શું રહ્યું છે ? શ્રી ભગવાન આ સાંભળી વિશેષ પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા કે મારા ભકતો તો—

न पारमेष्ठ्यं न महेन्द्रविष्ण्यं न सार्वभौमं न रसाधिपत्यम् ।
न योगसिद्धीर पुनर्भवं वा मयवर्षितात्मेच्छति यद्विनान्यत् ॥

મારા વિષે મનને અર્પણ કરનાર મારા ભકતો મારા વિના ખીજું બ્રહ્માનું ઇંદ્રનું, ચક્રવર્તી રાજ્ય કે પાતાળના રાજ્યનું પદ, યોગની સિદ્ધિઓ અથવા તો મોક્ષ એ કોઈ પણ પદાર્થને ઇચ્છતા નથી.

અને હું પણ:—

निरपेक्षं मुनिज्ञानं निर्वैरं समदर्शनम् ।

अनुब्रजाम्यहं नित्यं पूयेत्यङ्घ्रिरेणुभिः ॥

તૃષ્ણા વિનાનાં, મૌન રહેનાર, શાંત, વૈર વિનાના અને સમદ્રષ્ટિવાળા મારા ભકતની ચરણરજથી મારા આત્માને પવિત્ર કરવાની ઇચ્છાથી તે મારા ભકતની પાછળ પાછળ હું ફરેછું.

મારા ભક્તોને મારા શિવાય અન્ય વસ્તુ માટે ઈચ્છા હોતી નથી અને તે જે સુખ લોગવે છે તે અન્યના ચિન્તનમાં પણ આવી શકે તેમ નથી.

નિષ્કિંચનામદ્યનુરક્તવેતસઃ

શાન્તા મહાન્તોઽવિલજીવવત્સલાઃ ।

કામૈરનાલબ્ધધિયો જુષન્તિ યત્

તન્નૈરપેક્ષ્યં ન વિદુઃ સુખં મમ ॥

પોતાની પાસે કંઈ પણ નુ રાખનારા, મારા માટે જેમના ચિત્તમાં અત્યંત અતુરાગ છે એવા શાંત, નિરભિમાની, સર્વ જીવો ઉપર પ્રેમ રાખનારા, અને વિષયોએ જેમના મનને સ્પર્શ કર્યો નથી એવા મારા ભક્તો જે નિષ્કામ સુખ લોગવે છે તે સુખ અન્યના ખ્યાલમાં પણ આવી શકે તેમ નથી.

મયૂરધ્વજ રાજાએ હાથ જોડી કહ્યું, “આપનું વચન ‘માગ’ એને સાથે કર । આર્યજી કે હે પરમકૃપાળુ, અમારું મન (માનહિ ગન્ધર્ગમ) તમારાથી દૂર જાયો નહિ; અમે તમારા વિશેજ અમારી દૃઢ ભક્તિ રહે એવું કરો. અમને સુખની અપેક્ષા નથી; કેવળ આપની નિર્મળ ભક્તિજ થાયીએ છીએ. ભક્તોનો મહિમા વધારનાર આપજ છો અને તેમની ભક્તિમાં દૃઢતા તથા જોગસૂ આપનાર પણ આપજ

છો. અમારૂં તો આપ સર્વસ્વ છે, આપના શુણોનું, આપના ઉપકારોનું વર્ણન અમારા સરખા પામરોથી થઈ શકે એમ નથી. કહ્યું છે કે:—

દોભ્યંતિતિર્પતિ તરંગવતી મુજંગ
માદાતુમિच्छति કરે હરિણાંકર્ચિવમ્ ।
મેરુલિલંધયિવતિ ધ્રુવમેષદેવ
યસ્તે ગુણાન્ગદિતુમુદ્યમ માદધાતિ ॥

હે પ્રભુ જે તમારા શુણોનું વર્ણન કરવા પ્રયત્ન આદરે છે તેનો પ્રયત્ન હાથથી સમુદ્ર તરી જવા, હાથમાં ચંદ્રનું બિંબ ધારણ કરવા તથા મેરૂ પર્વતને ઓળંગી જવા ઇચ્છનાર મનુષ્યના જેવો છે. અર્થાત્ જેમ હાથે સમુદ્ર તરી શકાતો નથી, ચંદ્રના બિંબને હાથ ખેંચી શકતો નથી તથા મેરૂ પર્વત કોઈથી ઓળંગી શકાતો નથી; તેમ આપના શુણોનું યથાસ્થિત વર્ણન કોઈ કરી શક્યો નથી અને કરી શકનાર પણ નથી.

અસિત ગિરિસમં સ્યાત્કઞ્જલં સિંધુપાત્રે
મુરતરુવર શાસ્ત્રા લેખિની પત્રમુર્વી ।
લિખતિ યદિગૃહીત્વા શારદા સર્વકાલમ્
તદપિ તવ ગુણાનામીશ પારં ન યાતિ ॥

મોટા પર્વતના જેટલા કાળા રંગની સાહીથી સમુદ્રનો ખડીઓ બનાવી પૂર્યો હોય, કદપ દ્રુમની શાખાને કલમ બનાવી હોય અને પૃથ્વીનો કાગળ તરીકે ઉપયોગ કર્યો હોય અને આવી સામગ્રીથી બને સરસ્વતીદેવી જો સર્વ કાળ લખ્યા કરે; તો પણ હે ઈશ, તમારા ગુણનું સંપૂર્ણ રીતે વર્ણન તે કરી શકે એમ નથી; તો અન્યનું તો કહેવું જ શું ? પછી મયૂરધ્વજ રાજાએ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની સ્તુતિ કરી પ્રણામ કર્યો;—

भवभयमपहन्तुं ज्ञानविज्ञानसारम्
निगमकृदुपजहे भृङ्गवद्वदसारम् ।
अमृतमुदधि तश्च दृत्य वर्गान्
पुरुषमृषभमाद्यं कृष्णसंज्ञं नतोस्मि ॥

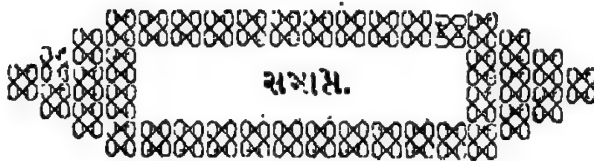
નિવૃત્તિપરાયણ પુરુષોના સંસારનો ભય દૂર કરવાનો જે વેદ રચનાર ભગવાને બ્રમર જેમ પુષ્પમાંથી સાર કાઢે છે તેમ વેદના સાર રૂપ જ્ઞાનવિજ્ઞાન અમૃત કાઢ્યું હતું અને જેમણે સમુદ્રમાંથી પોતાના પ્રવૃત્તિપરાયણ સેવકોના ઈશ રોગાદિકે દૂર કરવા અમૃત કાઢ્યું હતું અને બન્ને પ્રકારના અમૃત પોતાના ભક્તોને પાયાં હતાં, તે શ્રીકૃષ્ણ નામના આદિ પુરુષોત્તમ ભગવાનને હું પ્રણામ કરું છું.

મયૂરધ્વજ રાજાએ સ્તુતિ કરી રહ્યા પછી બન્ને અથ

તથા પોતાની સમૃદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં ચરણારવિંદમાં
અર્પણ કરી અર્જુનને લેટી પોતે અશ્વની રક્ષા માટે કુંવર
સહિત અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણભગવાન સાથે પ્રયાણ કર્યું.

હે સગજન, મયૂરધ્વજ રાજાએ તમને કહ્યા પ્રમાણે
આત્મસમર્પણ ભક્તિ કરવાથી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને પ્રસન્ન
કરી અને તેમના દર્શનનો લાભ મેળવી તે કૃતકૃત્ય થયો;
માટે—

કર આત્મસમર્પણ ભાઈ, કર તું આત્મસમર્પણ ભાઈ !

ભીમચાતુર્ય.

કર્તા.

પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ્ટ, બી.એ. એલ્. એલ્. બી.

અમદાવાદના ઠલેકંટર સાહેબના ચીટનીસ,

પારેખ ફળીઈ, રાંદેર, હાલ અમદાવાદ.

ભાગિનીવિલાસ ભાષાંતર, મયૂરધ્વજ આખ્યાન

તથા હવે પછી પ્રસિદ્ધ ચવાતાં કાવ્યમંત્ર,

શુકરભા આખ્યાન, ઇત્યાદિના કર્તા.

આવૃત્તિ પહેલી,

પ્રત ૧૦૦૦

સંવત્ ૧૯૮૦

ઈ. સ. ૧૯૨૪.

“વિવેકાનંદ મુદ્રણાલયમાં” નરવરલાલ ચંકરલાલ મહેતાએ

પાલેકને માટે છાપ્યું, ખાડીઆ-અમદાવાદ.

મુદ્રણસ્થાન:—વિવેકાનંદ મુદ્રણાલય,

ખાડીઆ, અમદાવાદ.

મુદ્રક:—નરવરલાલ શંકરલાલ મહેતા.

અંશ સ્વામિત્વના સર્વ અધિકાર કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

પ્રકાશક:

પુસ્તકોત્તમ બેગીભાઈ ભટ્ટ.

માંડવીની પોળ, શેઠની પોળ-અમદાવાદ.

પ્રવેશ.

કીર્તનાચાર્ય મહારાજ શ્રી દત્તાત્રય જીવા તાંમે સાતારકરે સને ૧૯૧૫-૧૬ ના અરસામાં મુસ્તમાં ચાતુર્માસ મહાભારત તથા રામાયણની કથા ઉભયમાં અર્થ ઘટે એવા શ્લોકવાળા શ્લોકોથી હરિદાસ પદ્ધતિથી કરી હતી. તે શ્રવણ કરવાનો અને સુયોગ પ્રાપ્ત થયો હતો. આ કથામાં તેઓશ્રીના મુખેથી મેં ભીમચાતુર્માસ પ્રસંગ સાંભળ્યો હતો. તે મને ઘણો સુંદર લાગવાથી નાટકના એક અંકના રૂપમાં મેં આલેખ્યો છે. વસ્તુની સુંદરતા પ્રાચીન કવિની છે. તેમાં શ્રી દત્તાત્રય જીવાની વૃણીની મિષ્ટતા મળેલી છે.

આ માધુર્યમયી પ્રાચીન કલ્પનાને વિવિધ વાનગી સહ પીરસી સ્વાદમયી બનાવવાને મારી પ્રિય લેખિનીએ યથાશક્તિ પ્રયાસ કર્યો છે. આ પુરૂષના સંબંધ પરત્વે એમાં રસિક ઉપદેશ સમાયલો છે. એનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરી પ્રેમી યુગલો પોતાની રસિકતામાં વૃદ્ધિ કરે! શ્રી સાતારકર જીવા હરિકથામૃત વહેંચી તથા દત્ત પ્રબોધ કલ્પદ્રુમ વિ. અંબરકર અંથો પ્રકટ કરી જનસમાજ ઉપર ઘણો ઉપકાર કરી રહ્યા છે તે માટે, તથા આ વસ્તુના પ્રકાશ તરીકે હું તેમનો નમ્રભાવે આભાર માનું છે.

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ જાતે પાંડવના પક્ષમાં રહી પોતાની સેનાને કોરવના પક્ષમાં આપી તેથી શ્રીકૃષ્ણ સાથે દ્રૌપદી રીસામાં હતાં. એ રીસનું નિવારણ કરવાને શ્રીકૃષ્ણે તથા પાંચ પાંડવો પૈકી ચાર ભાઈઓએ પ્રયાસ કર્યો હતો તેમાં તે નિષ્ફળ મળ્યા હતા. એ કામ ભીમે પોતાની ચતુરાઈથી પાર પાડ્યું હતું. કેવી રીતે-તે આ પ્રસંગમાં જણાવ્યું છે. ઉદ્ધતભીમમાં તે ચતુરાઈ શી હોય એવું ચારે ભાઈઓમાં અભિમાન હતું તે આ પ્રસંગથી ઉતરી મળું હતું. હવે નેપથ્ય ઉઘડે છે, બધું નિહાળો.

અમદાવાદ.

૧-૩-૧૯૨૪

}

પુરુષોત્તમ જોગીભાઈ બક્ષ.

પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં.

૧. નાનાલાલ વિશ્વરામ ભટ્ટ,

નાણવટ—મુરત.

૨. પુરુષોત્તમ જોગીલાલ ભટ્ટ,

માંડવીની ખેળમાં રોકની ખેળ—અમદાવાદ.

૩. એન. એમ. ત્રિપાઠી અને કુ.

પ્રીન્સેસ રોડ—મુંબઈ.

૪. મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટી બુક્સેલર,

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

ઉપલાં સ્થળોથી રજીડી હોંમતે મળશે તેમજ વી. પી. શ્રી
મોકલવામાં આવશે.

ભીમચાતુર્ય.

સ્થળ કુરુક્ષેત્ર ધર્મરાજનો શિબિર ભીમ શિવાય
ચાર પાંડવો બેઠા છે.

દ્વારપાળ—મહારાજ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન પધારે છે.

ધર્મ—જા તેમને જટ અહીં લઈ આવ. (ચારે ભાઈ સામા
લેવા જાય છે) પધારો, પધારો. મોર જેમ મેઘની
રાહ જુઓ, તેમ હું પણ તમારી રાહ જોતો બેઠો
હતો. અમારું ભાગ્ય આજે ઉદય થયું છે, અને અમા-
રી સર્વે આશાઓ ફળીભૂત થઈ છે.^૧ (સર્વે પરસ્પર
ભેટી આસનપર બેસે છે.)

કૃષ્ણ—કુશળ છે. ?

ધર્મ—હા, હવે કુશળ થયા છીએ.

૧ શ્રી કૃષ્ણના આવવાથી.

કૃષ્ણ—વારૂ પણ મારી એન કેમ જણાતી નથી, તેને મારા આંખ્યાની ખબર તો થઈ હશે.

ધર્મ—હા, હું પણ એમજ સમજી છું. દારાગ જ દેવીને ખબર કર કે તારા ભાઈ શ્રી કૃષ્ણ પધાર્યા છે. (દારાગ જાય છે.)

કૃષ્ણ—દારિકામાં દુર્યોધન તથા અર્જુન પોતપોતાના પક્ષમાં મને લેવા આવ્યા હતા તેનો પરિણામ શું આવ્યો તેની વાત તો અર્જુનને તમને કહી હશે.

ધર્મ—હા-તે સાંભળી હું સંતુષ્ટ થયો છું. જો કે તમારી સાથે યાદવ સૈન્યની હમને સહાયતા મળી હોત તો ઘણું સાફ થાત. હું તો ઉગર્યો એમજ સમજી છું. દુર્યોધનને તમે કહ્યું કે શસ્ત્ર નહિ ધારણ કરવાને નિશ્ચય કરેલા એવા કયાં તો મને પસંદ કર અથવા શસ્ત્રાસ્ત્ર પ્રવીણ બળવાન યાદવ સેનાને પસંદ કર, એવી પસંદગીને લાભ દુર્યોધનને તમે આપ્યો, ત્યારે મારું અંતઃકરણ વ્યાકૂળ થઈ ગયું હતું, કે રખેને દુર્યોધન તમને માગી લેશે તો, છતાં સાફ થયું કે તેણે યાદવ સેના પસંદ કરી અને અમને તમારો સુરોગ થયો.

કૃષ્ણ—તમે તો મહારાજાજ છો, તમે બધાનું અંતઃકરણ

તમારા સરખું સમજો છો. ધ્રુવડ કદિ સૂર્ય પ્રકાશની
 ઇચ્છા કરે, તો દુર્યોધન જેવા દુષ્ટ પુરૂષો મારી
 ઇચ્છા કરે.

છંદ ત્રોટક.

પરસ તાડ ચહે નીચ દુર્બળ તો,
 તુછકારી શ્રી ખંડ જ સેજ મજ્યો;
 મણિની મકર^૨ શીઠ હોય સ્પૃહા,
 કકડાવત દાંત તળે ઠગિઆ.

છંદ ઇંદ્રવજ્ર.

જે ડાળ બાઝયો વિષયો તણી દ્યાં,
 તે છોડી ઉંડી ઝીંચુ નિર્ગુણી^૩માં;
 કેમ જ પડે આશ ન જ્યાં બચ્ચાની,^૪
 ત્યાં અંપલાવે વિરલાજ સાની.

ધર્મ—ચાલો જે થયું તે ઠીક થયું.

કૃષ્ણ—દ્વારપાળ તો ક્યારનો મારી બેનને બબર કરી પાછો

૧ દુર્બળા શીખંડના કરતાં તાડી વધારે પસંદ કરે છે.

૨ વાંદરાં મણિના કરતાં બોરના ઠગિઆને વધારે પસંદ કરે છે.

૩ પરમાત્મ સ્વરૂપમાં.

૪ વ્યક્તિ તરીકે જીવવાની-વિષય સુખ લેવાની.

આવ્યો, અને વાત કરવામાં આટલો વખત ગયો,
તો પણ મારી બેન હજી કેમ આવી નહીં. આમ તો
કોઈ દિવસ બન્યું જ નથી. દારપાળ કૃષ્ણ કાંઈ કામ-
માં તો ગુંથાયલી નથી ને ?

ધાર—ના મહારજ; પરંતુ તેઓ કાંઈ ઉદાસ દેખાતાં હતાં.

કૃષ્ણ—એમકે ! આલ ત્યારે બેનની ઉદાસીભાઈ ન ભાંગે તો
કોણ ભાંગશે. પણ મારી બેન હું આવ્યો છું પછી
ઉદાસ શા માટે ? પણ હા, હોયે ખરી. તેણે કાંઈ થોડાં
કષ્ટ સહન કર્યાં નથી. હજી યુદ્ધનો વિકટ પ્રસંગતો
ઉરો જ છે. તેને કેમ ચિંતા ન થાય.

ધર્મ—પ્રભુ તમે શું કરવા શ્રમ લો છો. હું ફરી દાર પાળને
રોકલું છું.

છંદ શાલિની.

હોયે બિંદુ હિમનાં શું અસંખ્ય,
આપત્તિઓ વર્ષતીરે અગણ્ય;
ઉડી જાયે અલપકાળે અયાસ^૧,
જ્યાં થાયે છે રહાનુ કેરો પ્રગણ.

૧ વિના પ્રયાસે.

૨ સૂર્ય.

તમે પધાર્યા છો, પછી અમને ચિંતા શાની. હું હમણાં દેવીને અહીં બોલાવું છું આપણે તેમના મનનું સમાધાન કરીશું.

કૃષ્ણ—ના ના, હવે તો હુંજ જઈશ. આટલો વખત તે થોડે તેવી નથી. મારે જઈ તેનું સાંત્વન કરવું જોઈએ.

છંદ વસંતતિલકાં.

ધર્મ— છે ભાગ્યતે ભગિનીનું નિજભાઈ પ્રેમી,
મુઝા સદૈવ યુગ્તો મન માની જેની;
જો સ્કાય હોત નહિ, જીવતનાહિ દેવી,
એજો સિંચે ન વનમાળીં ટકે ન વેલી.^૧

હીક, તમારી એમજ મુઝા છે તો યેનનાં લાડ પૂરાં કરો, (શ્રીકૃષ્ણ અંદર પ્રવેશ કરે છે.)

કૃષ્ણ—(પોતાને) અરે આજે એમ કેમ ! મારી યેન મને આવતો જોઇને પૂઠ ફેરવી કેમ બેસે છે, અરે એટલું બધું છે શું ! કંઈજ ઉત્તર પણ મળતો નથી, મારો જીવ ગભરાઈ જાય છે, મને પ્રસ્વેદ છૂટે છે મને નિર્ભયને,

૧ ઉનાળામાં માળી જો વેલીને પાણી પાપ નહીં તો તે જીવી શકે નહીં તેમ જો શ્રીકૃષ્ણે આપત્તિમાં વખતો વખત સલામ કરી ન હોત તો દ્રૌપદી જીવત નહીં.

ખીજને અઃચકરનારને, લાય થાય છે, મારી જેન
શાથી આટલી બધી ફૂલાઈ હશે ! આટલી બધી
ફૂલાઈ છે તો મને તે શું શું કહેશે.

જેન પણ મારો શો અપરાધ છે તે કહીશો એ ખરાં
નહીં. (પોતાને) અરે કંઈજ પ્રત્યુત્તર મળતો નથી. માત્ર
હું કંઈક હૃદયના નિશ્વાસ સાંભળું છું. એટલું બધું તે શું
મારા તરફથી દુઃખ થયેલું માની બેઠી છે કે ચોક્કસ
(ઘાડતી નથી.

છંદ શાફૂલ વિકીરિત.

છે ધિછાર મને હજી ન હણિયું મેં દુઃખ બેની તણું,
જેઠ મેં વમટાતો ઘોર વનમાં મહેલે ને મહાલેહનું;
લૂટી બેનની લાજ તે હજી જીવે ને જીવતો હું 'ભૂ',
જીએના મુખ માહેકે તુજ કશોરે દોષનાહી'કણ.

રેરે કંઈ કારવને હું જીવું

તારા મનોરથ બધા કંઈ સંઘપૂર્ણ

૧ બેનની લાજ લૂટનારને ક્યાં તો મારે મારવાં જોઈએ અથવા
તેમની સાથે યુદ્ધમાં મારે મરવું જોઈએ. આ બેમંથી એકે મેં
કર્તું નથી. ૨ લેશ.

૩ અનિયમિત છંદ કાર્યની ત્વરા સૂચવે છે. પહેલું અને ચોથું
અરણ્ય કંદિ વજ્રાનું અને ખીજનું તથા ત્રીજું વસંતતિલકાનું છે.

જો બેનતું મન પ્રમુગ્ધ કંઈ નહીં હું
કહે કેજે ન ભાઈ મુજને કદિ તું

દ્રૌ—^૧બધો જીભનો પટપટારો રહેવાદે, કાળા, આજ સુધી
મેં લોળી ઢિલનીએ તને ઓળખ્યો નહતો. તને કપટી
કહેનારને હું કપટી સમજતી હતી. હવે મને અનુ-
ભવ થયો, કે ના ના લોક બોલે, તેમાં કાંઈ તથ્યાંશ
હોયછે.

કૃ—ભલે મેં બીબા સાથે કપટ કર્યો હશે એમ માની લે,
પણ તારી સાથે શું કપટ કર્યું છે ?

દ્રૌ —તાં કરેલું તે કપટ કેમ કહેવાય. અમારી સેના
નાની એ કાંઈ તને અજાણ્યું નથી, છતાં તે અંધ
પુત્રને^૨ તારી સેના આપી દીધી. હમણાનો રીવાજ
એવો છે કે સૌ કોઈ ભરતામાં ભરે છે.

કૃ—ઓહો ! આજ તાં આટલી બધી રીસનું કારણ છે ?

દ્રૌ—તારે મનતો ઓહોજ છે તો, તને કોની પડી છે. તને
કોઈનું સ્નાન સતત નડે એવું નથી.^૩

૧ કૌરવને યુધ્ધ કરવાની વાત સાંભળી ત્યારે દ્રૌપદી ઓડ
ઉઘાડે છે. ૨ દુર્યોધનને.

૩ દ્રૌપદી ખરૂંજ કહે છે. પરમાત્માને કોનું સ્નાન સતત હોય.

કૃ૦—અરે પણ હું જાતે તારા પક્ષમાં છું તે ખસ નથી ?

દ્રૌ૦—ઉભા સોટા સરખો તું હોય તો એ શું ને નહોય
તો એ શું.

કૃ૦—કેમ !

દ્રૌ૦—શસ્ત્ર પકડવાના તો સોજન ખાધા છે, ખાપ દાદાએ
હથિઆર સાચાં હોય તો યુદ્ધની વાત જાણેને. શસ્ત્ર
તો પકડવાનો નહીં, તો તું ઉકાળવાનો એ શું, અને
તારી હમને મઠ્ઠે શી. તું તો ફકિમણીના આવાસમાં
ભરાઈ બેસ. અને શસ્ત્ર પકડવાના સોજનની વાત તેને
કરજે એટલે તેનાં લગ્નમાં તને પડેરવા આવશે, અને
શસ્ત્ર લઈ તે લડવા આવશે, પછી અમે જન્મે બેન
પણીઓ લડવા જશું. તને શરમ પણ ન આવી સો-
જન લેતાં !

કૃ —તારો કહેવાનો વખત છે, અને મારો સાંભળવાનો
વખત છે; એટલે કહી લે, પણ તારે ગોળ ખાવા સાથે
કામ છે, કે મેં શસ્ત્ર પકડ્યાં છે કે નથી પકડ્યાં
તેનું કામ છે.

દ્રૌ૦—જા, આ બધી કળા તારે ઘેર વાપરજો. હું જાણુ-
તીજ હતી કે તું મને ઘસી ચોપડવા કામ લાગ-
વાનો નથી.

કૃ૦—પણ મારી સામું ભેષને તો વાત કર.

દ્રૌ૦—અમારા શત્રુને મદદ કરી એટલે તું પણ તેવોજ ઠયો.
તેં શસ્ત્ર પકડવાના સોગન લીધા છે, તો હું તારું
મોઢું ભેવાના સોગન લઉં છું.

છંદ વસંતતિલકા.

કૃ૦— રે બેન ભૂત મુજતું કર માફ મારી,
મ.રીવતી સહન થાય ન કારો વાણી;
વાણી મોઢી વદત મુખ ન ભેષ તારૂં,
તારૂં ન કાર્ય મુજતું હૃદ છે ખોડાયું.

છંદ માલિની.

તુજ અરજુ વિષે આજે પડે તુંજ ભાવ,
કંઠજુ હૃદયતારૂં આજ મોટી નવાઈ;
મુજ સહ નવ હાવાં ભો વહે તું રીઝીને,
જળધિ મહીજ પાછો અંપલાવું જઈને.

દ્રૌ૦—મેં પાછા જવાનું કહ્યુંજ છે તો. અહીં રહીને એ તું
શું ધોળવાનો હતો. તું અહીંથી કાળું મોઢું કરે તો
સારૂં, કે હું તારા તરફની નિરાંતવાળી બેશું. મારાથી

એ તારી ઉપલ્લિયા વાત સહન થતી નથી. આવો
નામક મેં તને નહોતો જાણ્યો.

છંદ ગીતિ.

દાઢ રહિત જાયો જે, સર્પ સરોડાં સર્વ નાં ખાય,
ક્ષત્રય શસ્ત્ર વિદાનો, મુઓ જીવત અપમાન પાત્ર થાય.

૬૦—અત્યંત ખિન્ન તથા કુપિત થઈ જઈ પોતાના મનમાં
કહેછે કે શું કરું કે જેન છે, અને વળી ત્રી જાતિ છે.
કોઈ અન્ય માણસે આમાંનો એક શબ્દ પણ કહ્યો
હોય તો માન હાથે તે જીવતો રહેવા પામે નહીં.
પણ ચાલ જીવ, આ આ જુએ જોર અજમાવવાનું સ્થળ
નથી. જેને આજની ધડીએ તો મને પાણીથી પાતળો
કરી મૂક્યો છે, હશે એના મનમાં આવ્યું તે ખરૂં.

(મૂળે મોઢે પ્રયાણ કરે છે).

૬૦—કેમ પ્રભુ, તમારે મુખારવિંદ આટલું બધું મ્હાન
થયેલું જણાય છે ? દેવીએ તમારો યથા યોગ્ય સત્કાર
કીધો કે નહીં.

૬૦—યથા યોગ્ય શું, જોઈએ તે કરતાં વધારે કીધો. મને
તો લાગે છે કે અહીંથી ઉથાળા ભરવા ઠીક છે.

૬ —એ તમે શું બોલો છો. શું આવી સ્થિતિમાં અમને

મૂકી તમે ચાલ્યા જશો. પછી હમારી શી અવસ્થા થશે.

કૃ૦—અરે ભાઈ શું કહ્યું. બેન પડી એટલે આટલું આ-
ટલું કહ્યું તે સહનકરીને આવ્યો. કોઈ બીજું હોતતો,
હું તેનું ચક્રથી મસ્તક છેડ્યા વિના રહેત નહીં.

ધ૦—અરે શું તમારું એટલું બધું અપમાન કર્યું ! ખરેખર
તમને દુઃખ્યા તે દેવીએ બહુજ અણધરતું કર્યું છે.
જવાની વાત કૃપા કરી રહેવા દો, તેને બોલાવી મં-
ગાવી હું તપાસી માફી મંગાવું છું. સ્ત્રીને આમ
કરવું ઘટે ?

છંદ શિખરિણી.

ન દોષો પોતાના નોંચ કરમને દેત બળને,
પડે દુઃખો જ્યારે મૂંઢ બહુ વગોવે છ હરિને;
કરી નિંદા તેની, દુઃખર્થો છૂટવે આશબ્યહીં છે,
નિમત્રે કષ્ટોને નાન અધમો ખોઈ મતિને.

એની બેશં બુદ્ધિ પ્રકટ થઈ કે શું ? પ્રભુ અમારી પત્ની-
ના અપરાધ બદલ અંધે ક્ષમા માગિએ છીએ.

કૃ૦—ભલે ભાઈ હું જઈશ નહીં. પણ તેને અહીં બોલા-
વવાની વાત પડતી મૂકે.

ધ૦—એમ તે કાંઈ થાય.

છંદ પુષ્પિતાગ્રા.

પ્રથમ પ્રસંગ દીલું મૂકે પતિજો,
 ૧વિક્ષે સ્વભાવ બને સીને તથા તો;
 ૨નિતનિત નવ કલેશ રંગ બમે,
 ૩નર ઉગતો સુખ ડામો રોગ પામે.

છંદ ઉપજાત.

મોઢે ચડાવી બહુ નિજ સીને,
 કહો કયો સ્વામિ સુખી થયો છે;
 ૪નારી વળે વાંકી દબાવી સીધી,
 સુખે ફરે નેતર જેમ કીધી.

કૃ૦—ભાઈ આજનો પ્રસંગ તમારી ચતુર્થ બતાવવાનો
 નથી. અહીં તમારી બહાદુરી ચાલવાની નથી.

પુષ્પિતાગ્રાના બીજાં ચરણ જેવું પહેલું ચરણ આ છંદમાં છે.

૧ વિક્ષેલ.

૨ રોગ રોગ

૩ ઉગતો રોગ ડામી, રોગીને ડામીને સારા કરવામાં આવે છે.

૪ નેતર વાંકી હોય તેને દબાવીને-વાળીને સીધી કરવામાં

આવે છે. પછી તે હાથમાં સારી દેખાય છે. તેમ સી વાંકી ચાલતી
 હોય તેને દબાવવાથી સીધી વળે છે અને તેની સાથે પછી પતિ
 સુખમાં રહે છે.

ધ૦—શું દેવી હમારા કહ્યામાં નથી એમ તમે ઠરાવવા માગો છો. અને તેમ તમને ઠરાવવા હૃદયું કે.

કૃ૦—હું તો કહું છું કે એ ભાંજગડ જવા દો; પછી તો તમને રૂચે તે ખરું.

ન૦—મોટા ભાઈ તમારી આજ્ઞા હોય તો હું અળ ઘડી દેવીને લઈ આવું, અને ભગવાનની માફી મંગાવું.

ધ૦—જાઓ મારી આજ્ઞા છે.

(નકુળ શ્રૌપદીના આવાસમાં પ્રવેશ કરે છે.)

ન૦—કેમ ઉંધું માથું કરી બેઠાં છો.

શ્રૌ૦—શું નાનકડા તમે આવ્યા છો કે. મને આજે તમારે કંઈ પુછવું નહીં.

ન૦—(અર્ધો લેવાઈ જ ગયો.) શ્રી કૃષ્ણ પધાર્યો ત્યારે તમે આવ્યાં નહીં, અને વળી તે જાને તમારી પાંસે આવ્યા ત્યારે તમે તેમનું સન્માન કર્યું નહીં, એ શું ઠીક કહેવાય કે ? આલો તમે મારી સાથે, અને તેની માફી માગો.

શ્રૌ૦—(ભવાં ચઢાવીને) શું બોલ્યા. હું તે ભરવાડની માફી માથું ?

ન૦—(કામ જકયું જણાય છે.) આજે ભાર્ત તમારા
ભરવાડ કેમ થયા વાંદે !

દ્રૌ૦—તે તેને જઈ પૂછો. મારી સાથે ઝાઝી વરણાગી કરશે
નહીં. આજ મારો જીવ હામ નથી.

ન૦—કેમ વાંદે.

દ્રૌ૦—યાદવની સેના શત્રુને આપી, અને શસ્ત્ર વગરનો
અહીં આવ્યો, એ તમારું શું ઉકાગવાનો ? તમારામાં
પાણી હશે નહીં, તેથી જ તમે એને ભગવાન ભગવાન
કરી રહ્યા છો.

ન૦—ધર્મ રાજાની આજ્ઞા છે, કે તમારે આવી ભગવાનની
માફી માંગવી.

દ્રૌ૦—રાજાની આજ્ઞાનો ભાર તમે શીદ લાધી આવ્યા ?
તેમને જ લાવવા દો, ને જાઓ તેમને કહેજો, કે
મેં તો એનું મોઢું જોવાના સોગન લીધા છે.

છંદ ઈંદ્રવજ્ર.

શું મોઢું દેખાડો તમે મને હા !

આવો કરો ચહેન સમા રૂપાળા !^૧

જો રાજલક્ષ્મી ન હોતાય કોથી,
સેવો અરિ^૧ કે શોખનો જ પોથી.^૨

ન૦—(મનમાં) ભારમાં પાછા જઈએ, તો શોભા રહે એવી
છે, નહીં તો કંઈ કંઈ આપણેએ સાંભળવું પડશે.

ભગવાનની સાથે શઠ કરવી ઠીક નથી, પછી તો તમે
જાણો. આપણે તો ચીકુંના ચાકર, તમને કહેવાનું કહી દીધું.

દ્ર૦—હલકું લાવનાર હલકારી થશે તો તમારો ભાર^૩
વધારીશું બહુ ભાર લાવશે તા ગળડાવી દેવો પડશે.^૪

બેરોં પર અમલ ચલાવવા દોડવા કરતાં, થતુપર
અમલ ચલાવશે તેમાં તમારી શાખાસી મનાશે. કંઈક
પરાક્રમ કરીને આવજો.

ન૦—ઠીક ત્યારે.

દ્ર૦—સીધાવો.

સ્થળ—યુધિષ્ઠિરનો શિબિર.

નકુળ યુધિષ્ઠિરને વાત કાનમાં કહી દે છે.

૧ શત્રુ.

૨ મહેતાજી જનો. બ્રાહ્મણનું કામ કરો.

૩ સાધારણ સુખની વાત.

૪ દૂત, મંજુર.

૫ માન.

૬ ભાર ઉતારી નાંખવો પડશે. અપમાન ખમશે.

ધૃ—ભાઈ સહદેવ તમે જીવ્યોને દેવી કેમ કોઈ દિવસ નહીં
ને આજે હઠ કરે છે.

સ૦—(મનમાં) મારા વળી ફરી વળ્યા. (પણ ધર્મ રાખીને
પુશ કરવાને કહે છે.)

હા હું જાઉં છું મહારાજ, દેવી હમણાં અહીં
આવ્યાં સમજો.

દ્રૌપદી અબોલાં મોહું ચઢાવી બેઠાં છે.

સ૦—કેમ તમારા 'અહ કંઈ રૂઠ્યા છે કે શું !

દ્રૌ—તમે મુહૂર્ત જોઈને આવ્યા છો કે કેમ ! નહીં તો
ધૃત્યોગ^૨ જોઈ કાઢો.

છાંદ વસંતતિલકા.

સ૦— છે યોગ ઉમાનિર્ગો અનુકૂળ હાલ સંધો,
૪પાયે પડો પ્રભુ, સુજે વળી અગ્ર ધંધો;

૧ સહદેવ જોશી ગ્રહનીજ વાત કરે છે.

૨ જેમાં ધૃત્યોગી વસ્તુ મળે એવો સમય. ધૃત=પ્રિયાન્ની સાથે
યોગ=એક દિલથી મેળાપ.

૩ રૂઠેલી સ્ત્રી.

૪ શ્રીકૃષ્ણને પગે લાગે કે આગળ શું કરવું તે સુઝ પડે.

૧ પ્રીતિ તમારી નવ અન્યજ પાર પામે,

૨ આ કામમાં અપયશે મૂકતાં ન વામે.

માટે ચાલો અને લગવાનના મનનુ સમાધાન કરો.

દ્રા૦—તેના મનનું મેં અહીંજ પૂરું સમાધાન કરી તેને વિ-
દાય કર્યો છે. હું કાંઈ આવનાર નથી, માટે આખરૂ
જો ચાહતા હોતો અહીંથી સીધાવો.

છંદ વસંત તિલકા.

જાણે ઉપાય દુઃખ ટાળકના કરે ને,

છે દ્રવ્ય પાંસ પણ કોડી નવાપરે જે;

જો લોગ પૂર્વજનના સજની^૪ મળે તે,

૧ મીઠાપતિ નવ વદે શતવાર પૂછે.

તમે મારી પાંસે માફ મંગાવવા માગો છો પણ તમે
બધાજ મારી માગી માગી કહો, કે હમારાથી કાંઈ સધરે
તેમ નથી, એટલે તમને કહેવાની માથા ફેડ મૂકી દઈશ.

૧ શ્રીકૃષ્ણની સાથે તમારી જે પ્રીતિ છે તેનો બીજો કાષ્ટ પાર
પ્રમે એમ નથી.

૨ હે સુંદરી માફ નહીં માનીને મારી અપપ્રીતિ કરતાં નહીં.

૩ પૂર્વ જન્મના.

૪ બીને.

૫ સોવાર પૂછે તો પણ જવાબ નહીં દે એવો સ્વામિ મળે.

અને આપણે પાછાં અરણ્યમાં નાસીને સંતાઈ રહેશું.

સ૦—માપા માફ કર. મારા ક્યાં લોગ લાગ્યા કે હું તને કહેવા આવ્યો. હું તો આ આવ્યો.

સહદેવને એકલો નિરાશ પાછો આવતો જોઈ.

ધ૦—કેમ કાર્ય ના સધયું ?

સ—હું નીકળ્યોનેજ લગવાને છીંક ખાધી હતી.

ધ—શુકન અપશુકન જોયા કરનાર તારાથી શું નીપજે. એતો ખાણાવળિનાજ કામ.

અ૦—મારી એ આખર કેડીની કરવા ધારી છે કે શું. ?

ધ૦—તું એ પરણતાં પહેલાં રંડાવા જેવું શું જોલતો હશે. આવો તું પંસાકંઠી રણુવિદ્યા કુશળ, ને 'પટે દગમણી ખૂબ અર્થ આપેમણે' ધાયે, 'એવું શું કરે છે.

અ૦—માફ મન કાંઈક શંકા શીજ થાય છે. અહીં રસજાળાને છતવાના નથી, અખજાને છતવી છે. ધૃતાં આપની ઈચ્છા હશે તો હું એ પાસો ફેંકી જોઈશ. પણ આજ પાસો ફેંકી તમેજ પોખારભણી વિજય મેળવો એમ છે.

૧ બાણ મારનાર સમર્થ યોદ્ધા.

૨ ખળવાન યોદ્ધાને.

ધ૦—ઠીક ભાઈ ઠીક, મોટાભાઈને તારાવિણ કોણ આવા લ્હાવા
પાડે. પણ જોઈ છું હવે તારી ચતુરાઈ. (ચઢાવે છે).

૨માછલી વીંધવી એના તને શું હીસાળ, કોઈથી ન
મરાયું પણ મને આશા છે કે તુંતો નિશાન મારશેજ.

અ૦—આ બાણ ચઢાવ્યું.

કૃ૦—જો જે ભાઈ પાછી ખ્હાની ના કરતો.

અ૦—ભગવાન સેંકડોવાર ભાગ્યા તો કોઈ વખત અમારો
એ આવે.

અર્જુન દ્રૌપદીના આવાસમાં પ્રવેશ કરે છે.

અર્જુન માટે દ્રૌપદીને કંઈક વધારે માન હોય તે
સ્વાભાવિક છે એટલે સ્કેજ મુખ મલકાવી.

દ્રૌ૦—અહો તમે પધાર્યા છો કે. ધન્ય ભાગ્ય હમારાં કે તમે
હમારી કાળજી રાખો છો.

અ૦—કેમ ન રાખીયે. તમારી પ્રીતિ સંપાદન કરવા તો
આ બધું થાય છે.

દ્રૌ૦—મારે માટેજ બધું કે. એતો રાજલક્ષ્મી વરવા માટે હોં.

૧ પાસા રમવામાં યુધિષ્ઠિર રાજ્યહારી ગયા હતા એનું સ્મયન છે.

૨ મત્સ્યવેધ કરીને દ્રૌપદીને અર્જુનને મેળવેલી તેનું સ્મયન છે.

માંછલી વીંધવી અને દ્રૌપદીને જીતવી એ સરખુંજ છે.

અ૦—શોખ સમજી કરે છે કે શું.

દ્રૌ૦—ખસેં પાંચશે રાખે નહીં તો રાજપૂત્ર શા કામના^૧.

તમારાં પુછડાં તમને ભારી, મારે શું.

અ૦—એતો આડીવાતે ચઢી જવાયું. પણ કહો તમને તો
ભાઈ બહુ વહાલા છે, ને તેની સાથે આજ કેમ રીસાયાં.

છંદ વસંતતિલકા.

એ કોઈ ભાંડુનું લૂંડું વાંતું કહિ જરા,

રહેશેન બેન કરતી અવતાર તો પૂરા;

ભાઈ શુ આજ ભગિની લડતી નવાધએ,

બેભાંગાં મળેા ફરી, મહી પડતાં ફસાઈએ.

દ્રૌ૦—આ યુગમાં ભાઈ કોનો ને બહેન કોની. નહીં તો તે
આલું કરે. હું તો તેની સામું ફરકુંએ નહીં. પણ
તમારા તો જીવબન દોસ્ત છે તેનો પક્ષ લાઇને તો

૧ દ્રૌપદી ઠાણું મારે છે તે ખરું છે, એમાં ઘણાની ખરાબી
થઇ છે.

૨ ભાઈનું નકાઈ કોઇ ખોલે તે બહેન સહન કરી શકતી નથી અને
ખોલનારને સપડાવી નાંખે છે. (આ છંદમાં વસંતતિલકાથી સહજ
ફેર છે. છેલ્લા ચુરને લખી કરી એક ચુર ઉમેર્યો છે.)

૩ ભાઈ બહેન લડે તે પાછાં મેળાં થઇ જાય છે. કોઇ વયમાં
પડી એકાદનો પક્ષ કરે તો તે ખીખનો દુરમન થઇ પડે છે.

આવ્યા નથી ને. તમારા બારમાં રહેજો, આજે હું
કોઈની નથી. (જરા આઠાં ફરી નીહાળે છે).

છંદ વંશસ્થ.

અ૦—^૧વાગેશરો રક્ત વહે ગણું નહીં,
કૃષ્ણા કટાક્ષે ઢળું રક્ત લસ ખસી;
અંકે ધરૂં ખેંચી કરે વિલાસિની,
સ્પર્શે કરેના ખીલવુંજ પશિની.

(પોતાને) અરે પ્રિયામાં મરણલખની બાઈની આજ્ઞા તો
વીસરીજ ગયો ને. સામની વાતતો મારા બે બાઈ કરી ગયા
પણુ દામની વાત હું અજમાવું જોઈએ.

મારા તે મિત્ર તો ખરા પણ આપણી વાત જુદીજ છે.
તમારા કહેવામાં હું સમજી ગયો, પણ તમારા હિતની વાત
મારે કરવી જોઈએ. જો શ્રીકૃષ્ણ સાથે સલાહ કરોતો એક
અલૌકિક હાર તમારા કંઠમાં નાખું.

૧ બાણ વાગે અને ભોંભી વહે તો તેની હું ઠરકાર કરું નહીં,
તપ્ત દ્રૌપદીના કટાક્ષરૂપી બાણથી ધવાયેલો-અનુરાગથી ઢળી પડું છું.
અને દાયે ખેંચીને દ્રૌપદીને ખેળે બેસાડી સૂર્ય જેમ કિરણથી કમ-
ળના સમુદને ખીલવે છે તેમ મારા હસ્તના સ્પર્શથી પશિની રૂપ
દ્રૌપદીને ખીલવું પ્રસન્ન કરું એવું મન થાય છે. છંદમાં પ્રથમ લઘુને
બાલે મુર મુક્યો છે એટલો ફેર છે.

શ્રી૦—એહોહો મને લાગ્ય આપવા માંડી કેમ.

છંદ માલિની.

વશ બનત જનો જે લાલચ દ્રવ્યની તે,
જગત મહોં થતા હલકા પ્રતિષ્ઠા ગુમાવે;
૧લૂપણ રમણી રાગે, ૨લૂપણ સ્વીય ખોગે,
પ્રિયની સમીપ તેનો હાથ ઉપર નહોગે.

અ૦—(સામદામની વાત તો ખજારી ગઈ. ભેદ આપણે
જોઈએ નહીં, જોઈએ દંડનો કીસ્સો અજમાવી જોઉં)
હં. તમારે તો હમારી ઉપર હાથ રાખવો છે. ક્યાર
ક્યારના હમે કાલાવાલાં કરીએ છીએ અને તમારાતો
ધ્યાનમાં ઉતરતું નથી.

છંદ શાદૂલ ચિંકીડિત.

બ્યારે નારી હઠે ચઢી બહુ રનાવી તોપિ માને નહીં,
શું ઉપાય પતિ કરે બખર તે હોયે તમોને ખરી;
ગપીડા મારની ઝોરતી નવ બની આધીન ધૂની ધણી;

૧ ધરણ્યાંથી.

૨ માન-પ્રતિષ્ઠા.

૩ ધૂની-મનસ્વી આચરણ કરનારી સ્ત્રી પતિને આધીન રહેતી
નથી અને મારની=પ્રદારની-કામની પીડા સહન કરે છે.

૧. ઠે દોષ વૃથાજનો પુરુષનો ના વિકરી ભામણી.

જો સીધાં સીધાં ચાલવું હોય તો ચાલો નહિ તો મારાં
ખાણુના પાશે ખાંધીને કે ઉંચકીને લઈ જવાં પડશે, ધર્મ
રાખનો મારા પર સખત હુંમ છે.

૬૧૦—(અત્યંત ક્રોધમાં આવી જઈ) જાઓ જાઓ અલ્યા
વ્યંહગ, તમે મને ખાંધી જનાર—ઉંચકી લઈ જનાર
કે ! મને ઉંચકી લઈ જનારના તો કંઈના ભૂકા નીકળી
ગયા. આ કાંઈ નૃત્ય શીખવવાની શાળા નથી. મને
તમારી હાવ ભાવની હુશીઆરી શીખવવા આવ્યા છો
કે ! એવી તો મને બહુએ આવડે છે, કંઈ કંઈને
ખાંધનમાં નાંખું તેવી છું; ને કંઈને ઉંચકી કાઢ્યા છે,
તેનાં કાળજાં કામ બેસતાં નથી.

છંદ શાર્દૂલ વિકીડિત.

છે ધિક્કાર સૌને પડી ધૂળ ચતુરાઈ વિષે તેહની;
રજેના માર બળે ધૂળવતપતિ ડંસો ભરે નાગણી.

૧ લોકો પુરુષનો દોષ નકામો કાઢે છે પણ વિકરેલી સ્ત્રીના
દોષ કાઢતા નથી. વિકરેલી માટે ભાગિની નહીં પણ ભામણી.

૨ જેમ નાગણુ ડંસ દેતાં વિષમય બનાવી મૂકે છે તેમ જે સ્ત્રી
પણ ચુંબનાદિ ડંસો દેતાં પતિને માર મારવાના બળે-કામના બળે
કંપાવતી નથી તેને ધિક્કાર છે.

૧ખાંધી અંતરના અધીન લટકે ને ખૂબ ભીડાવતી,
 ૨ભાંગી ગાત્ર બધોજ દોર સમૂળો મૂર્ખો ના મ્હાલતી.
 તમારે એ જોવો છે સપાટો.

અ. — (બીધેલો દૂર ખસી ઉભો રહે છે.) ખારી સાથે આ
 બધું જોર અજમાવવું છે? તમારી આવવાની ઇચ્છા ન
 હોય તો હું તો જઈ છું, મને મોકલ્યો તેને હાથ બતાવ
 જો. મારાપર તો મહેરબાની રાખજો.

દ્રો. — હવે કેવી સીધી વાત થાય છે. ભયવિના પ્રોત નહીં.
 ઠીક ઠીક તેમનેજ મોકલજો. (હસતાં) પણ ઉભા રહો
 જરા આપણે એક ગરબો ગાઈ લઈએ, જોઈએ તમને
 કેવી તાળી પાડતાં આવડે છે. ઉત્તરા તો સસરાજીને
 ભૂલતીજ નહિ હશે. મને દેખાડો તો ખરા કે તમને
 કેવી તાળી પાડતાં આવડે છે.

અ. — હું મોકલું છું તેમની સાથે તાળી મેળવજો.
 (અર્જુન ને એકલો આવતો જોઈ ધર્મરાજને કાળ
 પડી પોતાને કહે છે કે)

૧ જે ઘરમાં પતિને ખાંધીને લટકાવતી તથા ખૂબ ધમકાવતી
 નથી. જે હૃદયમાં પતિને વિલાસથી વશ કરી રાખતી નથી તથા દૃઢ
 આલિંગન દેતી નથી તેને ધિક્કાર છે.

૨ જે પતિના ગાત્રો શિથળ કરી તથા તેના રોષ મુકાવીને મ્હાલતી
 નથી તેને ધિક્કાર છે.

ધ૦—આતો મારો વારો આવ્યો. હું ધારતો હતો કે બહારો
બહાર કામ થઈ જશે. અબ્બુનથી જે કામ ન બન્યું
તે મારાથી કેવી રીતે થશે.

અ૦—મોટાભાઈ, હવે આપ પધારો. (કહી નીચું ધાલી
બેસે છે.)

કૃ૧—(અબ્બુનને) પુખ્તાંજળિ^૧ સારી મળી જણાય છે.

અ૦—મેં જરા લાંબી તેડી વાત કરી એટલે તે છેકાઈ.
થોડીવાર થોભ્યો હોત તો સાંગોપાંગ....(પૂજ થાત.)

કૃ૧—(ધર્મરાજને) હવે તમે તો માંડી વાળજો જ. મારી
બહેન મારા પર પ્રસન્ન નહીં એટલે મને પણ અહીં
ગમતું નથી; મને રજા આપો તો સાહે.

ધ૦—(મામ રાખતાં.) એમ કાંઈ થાય.

છંદ શાલિની.

ન્હાનાથી જે નીપરે નાહીં કાય,
મોટું કરું ધર્મચો દુનિવાર્ય;
લોખા શંભે વેદિયા^૨ હારિયા ન્યાં,
વૃંદા સાધી વિબુએ જોત જોતાં.

૧ આદર સત્કાર (બંગ-અપમાન.)

૨ બ્રહ્મા. ૩. ભોળી.

કૃ૦—ધર્મની વાત હમણાં કોરે મૂકો, એતો સ્ત્રી હઠ છે; હવે વધારે છેડવામાં કલેશ વધે અને પરીણામ સારું નહીં આવે. કદાચ ભીમ આવી પહોંચે તો તેને મોકલજો.

ધ. —ત્યાં કંઈ મહાકુસ્તી કરવાની છે કે ભીમ તેમાં જીત પામી આવશે. એકઘાથી બે કકડા કરવા હોય ત્યાં તેનું કામ. સ્ત્રીને રીઝવવી એમાં દિલ્લતાઈનું કામ નથી. એ તો ખારીકીથી સમજાવી કામ કાઢી લેવાનું છે.

કૃ૦—ચારે તમે અજમુદો ટાઢી જુઓ. બીજાનું માન ભંગ થયું તેની હરકત નહીં, પણ તમારું થાય તો તે ખોટું, માટે હું તો ના કહેતો હતો.

ધ૦—દેવી માફ માને ન રાખશે. એમ નહીં બને. (જાય છે)

દ્ર૦—પધારો મહારાજ. મેં તમારી આજ્ઞાનો ભંગ કોઈ દિવસ કીધો નથી. પણ આજે પેલા કપટીનું મુખ જોવા શિવાય તમે કહેશો તે હું કરીશ.

ધ૦—અરે ગાંડી. તારો ધર્મ તો પતિ જે કહે તે કરવું એ છે. તેમાં આ શિવાય અને તે શિવાય ક્યાંથી લાવી.

છંદ પ્રહર્ષણી.

સાધ્વી ના વચન પતિતણું ઉથામે,
૧વાંણી કર્કશ ન પ્રહાર તે ઉગામે;

૧ કઠોર શબ્દનો પ્રહાર તે ઉગામે નહીં (ખોલવાની શક્તિ કરે નહીં) તો મારે (ખોલે) તો ક્યાંથીજ.

મૂકે પહાર ન પગ ધર્મ માર્ગથી તે,
 ૧રાખે નાક અહો સદા અનુસરી તે.
 વી.

છંદ મત્તમયૂર.

૨સંજંધી શું કલેશ કરીને નિત રાચે,
 સંપત્તિને સુખ વિનાશો મૂઠ યાચે;
 ઉઘાડીને બંગડા ગવાડે અપકીર્તિ,
 ૪અવ્યાસે એ ઓગળી અપવાદની ભીતિ.

મુરખી તારા ભાઈને તે હજી શું પીછાન્યા નથી કે ?
 એતો બંતે ભગવાન છે. એ વિનાશએ એકલા જ
 આપણું હિત સાધવા સમર્થ છે, તેની સાથે વિરોધ રાખવો
 એ પગમાં કુહાડી મારવા સરખું નથી !

દ્રોઢ—(પોતાને) મારા શિરમણિ ધર્મરાયની વાણીથી મારું
 મન તો પીંગળું છે પણ શું હું લડાઈ કરીને પહેલી
 સલાહ કરવા બઉં. એ તો ન બને.
 મને એમ લાગે છે કે એ ગોપીનાથક વિના તમારા

૧ પતિને અનુકૂળ બની પૃથ્વીને નાક=સ્વર્ગ બનાવે. પતિનું
 નાક=માન રાખે.

૨ નિત=રાજ.

૩ પોતાનાં દોષ બંને પુલ્કા કરી.

૪ આવી ૮૧ પદવાથી લોકના અપવાદનો ભય જૂતો રહે છે.

એકલાથી સમર રાસ^૩ રમાય તેમ નથી, તેથી તેનો પક્ષ
ખડું કરતા જણાવ્યો છે. તમે માખણાળાને ફસાવનારનો પક્ષ
કરો છો તેનું કારણ મને સમજાય છે. તેની પ્રપંચ જાળમાં
ફસાવ્યા વિના વિજયશ્રી મને વરશે નહીં એમ તમે ધારો
છો. પણ નવલ મુગધાને^૪ ફાંસામાં નાખવાથી તમારું લલ્લું
નહીં થાય. તમારીને તની અવસ્થા આવી થનાર છે.

‘‘છે તરૂણ નાર બુકી યૌવન ભાર સૌંદર્ય ખહાર કંઈ ઓર પ્રકાર,
મદ ભરી અપાર સુવિલાસ સાર દીપત સંસાર રસની શૃંગાર;
મુખ છે બખોલ શું યુંખન^૫ કપોલ વીણું દંત બોલ કોન રાખે તોલ,
આપ વળ્યું શરીર^૬ મન શંકારીળ ૧૦ કુળવતીખમીર^{૧૧} ધર્મ પળે સુધીર
ધૃ—નવી તો જેમ કરશે તેમ, પણ તમારે મારું કહ્યું
કરવું છે કે નહીં.

૩ રણસંગ્રામ રૂપી રાસ.

૪ ધર્મરાજ જે વિજયલક્ષ્મીને પરણવા ઇચ્છા છે તે નવી
તરૂણી જ છે.

૫ તરૂણ સ્ત્રીને વૃદ્ધ પતિનું આ ચિત્ર છે.

૬ જેનાથી સંસાર દીપે છે.

૭ બેઠેલા ગાલ પરનું યુંખન વ્યર્થ સરખું છે.

૮ ધનુષની માફક શરીર વળી ગયું છે.

૯ સ્ત્રીને મારો.

૧૦ કુલીન સાધવી.

૧૧ ધૈર્યથી ધર્મને અનુસરે છે. ધર્મ માર્ગે રહી જીવન પૂરું
કરે છે. તેમ વિજયશ્રી પણ ધર્મરાજ તમને વરી આપું જીવન ગાળશે.

દ્રોઃ—મેં તો પહેલાંથી માગી લીધું છે એટલે મને દોષ નથી. તમે કહો તે કરવાને તૈયાર ને હંમને એક માગ્યું એ ન મળે. હમે બાર તો વહી છૂટીએ જ છીએ તો.

છંદ પૃથ્વી.

બ્રહ્મી કર ગૃહે નવે સૂકત ગોંધી જે છંદગી.
કરાવત જ વૈતક નવ મળે વિસામે ઘડી;
હમેશ કહેલું કરી ઘસવી જાત જે નાંખતી,
ઓનું ધિક્કે ઇંચું યદિ પતિ ન બોલ શખે રતિ.

ધૃ—મને એ હતપ્રાય કયો. શું કહેવું એ સુઝતું નથી.
એનો ઉત્તર સવાયો છે. દેવી એ હજી માન લાગ કર્યું
નથી. હાલ વધુ પ્રયાસ વ્યર્થ છે. ચાલો કૃષ્ણાં ન
સમજી તો કૃષ્ણને સમજાવી લઈશું.

છંદ મનહરનો અર્ધ.

વધુ કહેવા જાઉં હું તો ના કહેવાનું કહી બેસે,
બોલાયું જ્યાં વેણ તે તો નહીં બોલ્યું થાય ના;
બહુ તાણે તૂટી જાય તૂટ્યું ના ફરી સંધાય,
એવી રીત જાણી પ્રીત પાળવી તોડાય ના.
હીક છે લામ્પ જડેન છે તે મોડાં વડેલાં ઠેકાણે આવશે
પણ મારી આખર ગર્ધ એ તારીજ ગર્ધ સમજશે.
દ્રોઃ—હસારી તે આખર શી. હશે તો એક ગાડું બોલું થશે.

ધર્મ રાજા જઈ છાનામાના બેસી જાય છે, અને સર્વ ત્ર
મૌનનું સામ્રાજ્ય વિસ્તરી રહ્યું છે. ડોકી નીચી ને ડાળા
ઉંચે ફરકતા જાય છે અને મગતાં શરમાઈ જાય છે.

એટલામાં ભીમ આવી પહોંચે છે.

ભીમ—શું બધાના બાપ આજેજ મરી ગયા કે શું. બધા
ઉઠાસીમાં કેમ પડ્યા છો.

(કૃષ્ણ કારણ ભીમને સમજાવે છે.)

ઓહો તમારી બેનને મનાવવી એમાં શું મોટી વાત છે.

કૃ—ગર્જે તે વર્ષે નહીં. મને નથી લાગતું કે તારો ત્યાં
પત્નો ખાય. ભલાભલાની અવસ્થા થઈ તેવી વળી
તારી થશે.

ધ—બેસી રહેની ભાઈ.

ભીમ—મારી પાસે તમારા જેવી ખાયલી વાત નથી. હું
પ્રતિજ્ઞા કરું છું તે સાંભળો. (કૃષ્ણને ઉદેશી) તમારી
બહેન દોડતી આવી આપ પગે પડી માફી માંગે, એમ
હું કરીશ. પણ તમે શું આપશો.

કૃ—આટલું કરે તો તું માગે તે હું આપીશ.

૧ સર્વે મુંગા બેઠા છે.

છંદ વસંતતિલકા.

લી૦— દાતા મળે મુરતઈ સરખાનો આગે,
 સંપત્તિરૂપ નિજ મૃત્યુ જ મૂર્ખ માગે;
 છે પ્રેમ જે ઝલગિનોની ઉપરે તમારો,
 તેવો બનો મુજ શું જન્મ કૃતાર્થ મારો.

કૃ —તથાસ્તુ. જા ઝટ કર. તેનાથો એ અધિક.

દ્રૌ૦—(ખાંધપર ગદ્દા મૂકી આવતા લીમને આડી નજરે
 જોઈ મનમાં) આ કામ વાંકું છે. અહીં જો બહુ
 રોય દેખાડરા ગયાં તો ભાર બોજ ઉડી જશે. જો
 સામે લેવા નહીં જતાં બેસી રહું અને લીમભડનો
 કોપ-કુપળીએ જીવ બેઠો હોય તો પૂછ્યા પડેલાં
 કેડ ભાંગી નાંખે તેમ છે. માટે જીવ એની સાથે તો
 સાચવીને બોલજો. નહીં તો, નહીં હતાંનું હતું થશે.
 લીમનો પ્રાણાંત ભય બધાંને લાગે તો મને થોડાંએ
 કેમ ના હોય.

(સામી જઈ હાથ જોડી કહ્યું છે.) પધારો પ્રાણનાથ.

૧ કલ્પવૃક્ષ સરખા દાતા મળે તેની આગળ.

૨ સંપત્તિ ભોગવિલાસ માંગે એ પોતાનું મૃત્યુ માંગવા સરખું છે.
 ભોગવિલાસમાં જીવન વ્યર્થ જાય, અને પરમ પુરુષાર્થ સધાય નહીં.

૩ દ્રૌપદી ઉપર તમારોજેવો પ્રેમ છે તેવો પ્રેમ મારી ઉપર થાઓ.

(ધૂજતાં) હું રોજ તો તમે જે કહેતા તે વિના વિદાંબે
કરતી પણ આજે વગર વિચાર્યું કહેશો તો હું કરનાર નથી.

ભી૦—એ વળી નવું પઠક આજે શું છે.

દ્રૌ૦—અભણ્યા થઈ બાઓ.

ભી —નહીં, કૌરવના સમ, હું કશું બાલુતો નથી.

દ્રૌ૦—હાળી ચકલેથી આવ્યા અને રંગાયા વગર રહ્યા
તે હું કેમ માતું.

ભી૦—તું માન કે ન માન, પણ બદા આવે તેવા તારી પાંસે.
તને મળ્યા પછી બધી વાત કરવી સુએ.

છંદ શાલિની.

છે પુવારો હર્ષનો તુંજ કાં તા,
૧ ન્યાળું અંગે ઉભરે જોર મારાં;
૨ સિહીં સારૂ ચૂડલાં રે કરાવા,
મારે હાથી સિંહ સહેજે કરાળા.

દ્રૌ૦—ત્યારે શું તમે સીધા અહીંજ આવ્યા છો ?

૧ તને જોવાથી મારા શરીરમાં બળ વધે છે.

૨ સિંહજીને માટે હાથી દાંતના ચૂડા કરાવવાની હેંસથી શક્તિ
પામેલાં બળવાળા સિંહ સહેજમાં ખચકર હાથીઓને મારે છે.

લી૦—મહાદેવ યજ્ઞ પાર્વતી આગળ તો સીધા.

દ્રૌ૦—ત્યારે તો મારેજ કહેવું પડશે. મારે દુઃખ લાગે છે તો તે તમનેજ. બીજા કોઈને કંઈ પડી નથી. પેલો ગોકુળીઓ આવ્યો છે ને.

લી૦—હા, કોણ કૃષ્ણને. હું આવ્યો ત્યારે પડેલો હતો તો ખરો.

દ્રૌ૦—તેણે સૈન્ય પોતાનું ચતુરને સ્વાધીન કરી આપણી સામે ઉભુ કીધું છે.

લી૦—એમકે! કપટીએ હજો દીધો કે શું! હું નહોતો કહેતો કે તમે કોઈ એ કાળીઆનો વિશ્વાસ ના કરતાં. પણ તમે પાંચે એક મત અને હું તો પડું જોદો. મારે તો તમે સાંભળોજ શાનાં. મને તો ઘઉંના કાંકરાની માફકજ ઉરાડી નાંખેલો એટલે મારે ચાલે શું. તમે બધાં ડાહ્યાં અને મૂરખમાં ઉદ્ધતમાં હું. એજ આપણા બધા દુઃખનું મૂળ છે. તારો બહાલેશ્રી એ, ને એનો બહાલેશ્રી ધરમ, મને રોકી રાખ્યા કરે છે નહીં તો કૌરવને ક્યારનાએ ધૂળ લેઆ કરી દીધા હોત.

છંદ સ્તોત્ર ?

તે ભાઈ ભાઈ કીધો નિરખ શું ચતુર, ભાઈએ આજ કીધું;

તેણે આઘા રહીને અરિ દળ ભરીને નાક વાઢીજ લીધું.^૧
 તારી થઈ ચિત્ત ખાત્રી પ્રીતિ તુજ ઉપર કેટલી બંધુનીએ;
 ના ના રે ખડીશ રાણી ભીમ દીપ, છંવડાં બદલો આહુતિ છે.^૨
 દ્રોઢ—મને ગમ ના પડીકે એ આવો મેલો હશે. પહેલાં
 જણતો એતા સામું લાતે નહીં.

છંદ શાલિની.

મોહે વાણી મીઠીથી, ના વિચારે;
 શું હેતુ કાલીલ છે પેટ માંહે,
 આટ્ટાકાને જે ગળે રે ઉતારે;
 પકડે ગલતે મીનનો મિષ્ટ ધારે.

વળી—

છંદ રથોદ્ધતા.

ભાઈ ભેટ નહીંવી બહુ ધારે;

૧ શત્રુના સૈન્યમાં યાદવ સેનાનો ઉમેરો કરી આપણું અપ-
 માન કીધું.

૨ ભીમ દીપક સરખો છે અને તેમાં યાદવરૂપી છવડાં પ્રપલાવી
 હોમાઈ જશે. ૩ પ્રાણ ધાતક.

૪ મીઠાં વખાણુ-પ્રશામન.

૫ માછડું જેમ મીઠો ગલ ખાઈને પ્રાણુ, ખૂએ છે તેમ.

૬ સ્ત્રી પોતાનાં બાઈની નજીવી ભેટને મોટી સમજે છે અને
 ૭ પતિ આખી જીંદગી રક્ષણ કરે છે તેને સુખ આપતી નથી.

પાળતા ઊંવનને નહીં ઠારે;
અદ્વૈતસેવ દસ્તી બહુમાને,
પુત્ર માત્ર ગુણને ન પ્રમાણે.

પણ આટલીજ શત્રુવટ કેળવી એ ધરાયો નથી.

લી૦—શું તેનો એ વિચાર કૌરવ પક્ષમાં જવાનો છે. ?

દ્રૌ૦—લોકલાજે એમ તો નહીં થયું, પણ શસ્ત્ર પકડવાના
શપથ લીધા એટલે આપણા પક્ષમાં એ રહ્યો શા
કામનો ?

છંદ રથોદ્ધતા.

^૧વૃક્ષ જે ન સમયે ફળે પછી,
અર્થ તેથી શું સરજ ઉછરી;
^૨ક્ષત્રી જન્મી રણ ભૂ નહીં ફળે,
શસ્ત્રથી અરિ શિરો નહીં ખરે.

૧ પુત્ર માંદો હોય અને તેની કોઈ થોડી સેવા ઉઠાવે તો તેને
બહુ ગણે છે અને માતા તેને ઉછેરવામાં જે મહાન કષ્ટ ભોગવે છે
તેને ગણતો નથી અને દુઃખ દે છે.

૨ જે જાડ વખતે ફળતું નથી તે ઉછર્યું હોય તો એ બીજા
શું કામમાં આવે.

૩. ક્ષત્રી જન્મ્યો અને રણભૂમિને શત્રુના શિરો છેદી ફળ
વાળી કરી નહીં તો તેનો જન્મ વ્યર્થ છે.

ભી૦—શસ્ત્ર પકડવાના સમ આધા ! આધાજ હશે શત્રુ સાથે હાથ મેળવવો એ કાંઈ સહેલી વાત નથી.

છંદ વસંત તિલકા.

સંગ્રામમાં છૂટત અસ્ત્રજ સણસણાટ,
થાએ અવાજ સહતો વીર ભૂમિપાત;^૧
ત્યાં તો જવા હોમત કાયર કેમ ધારે,
ખાંડાનો કે વિષમ વૃત ચઢેજ ધારે.^૨

એણે કંઈ લડાઈમાં તોપ ફેડી છે. જરાસંઘ; કાળ-યવન વિ. ના ધાકે નાકો તે સમુદ્ર કીનારે જઈ શ્વાસ લેવા-યક્યો. એણે શસ્ત્ર ધાર્યું નહીં ધાર્યું સરખુંજ છે. પણ હવે તને મારી વાત ગળે ઉતરશે, કે એ તો આપણા રાષ્ટ્રતાંમાંજ છે.

દ્રા૦—સ્રીની બુદ્ધિ તે કેટલી ? હમને અગમ નિગમમાં^૩ શું સમજ પડે ! સાફ થયું કે તમે એનો પેચ પામી ગયા પણ એવો છેક એનો વિચાર તો નહીં હોય.

ભી૦—બુઓ ! હજી એ મારો ભરોસો પડે છે ! તને આટલું આટલું વીતાડ્યું તો એ તેનો વાંક તને વસતો નથી. અને તેની ફરિયાદ તો તું કરતી જાએ છે.

૧ રણમાં અસ્ત્રના અવાજ થતાંની સાથે મોટા વીરો ઢળી પડે છે.

૨ ખાંડાની-તરવારની ધાર જેવું વિષમ-તિક્ષ્ણવૃત્ત કોમકેજ પાળે.

૩ ગૂઢ વાતમાં.

છંદ શાદૂલવિકીડિત.

એને આંહીં લડાવી ધાણુ કરવા ઇચ્છે ઉભય પક્ષનો,
 ૧ છોડી શસ્ત્ર ઉમેદ એક જીવીને પટ્ટાભિષેકે ઘણો;
 એ શત્રુ^૨ કુળના નિકંઠન તણી યુક્તિજ શોધી રહ્યો,
 તેને એવામ સ્વધામ આ મુજ ગદાથી મોકલું પાધરો.

દ્રૌ૦—એને હું મળવા સામી ન ગઈ એટલે એ, મને
 સમજાવવા અહીં આપ્યોતો; પણ હું ગયું ખરી
 કે? અયો બહીલે મોઢે પાછો.

ભી૦—પછી.

દ્રૌ૦—પછી તમે જાણોજ છો કની, તેણે તમારા લાગ્યોને
 લાલેયો અને એક પછી એકને મારી પાંસે મોકલ્યા.

ભી૦—શું કરવા.

દ્રૌ૦—ધર્મ રાજાની આજ્ઞા છે કે જાઓ કૃષ્ણાને—અરે તેનું
 નામ ક્યાં લેવાઈ ગયું—અહીં પકડી લાવો, અને મોટા

૧ શસ્ત્ર છોડનારને ક્ષત્રી મારતા નથી એટલે શ્રીકૃષ્ણ એકલા
 જીવતા રહે અને લડાઈમાં બધા મરી જાય એટલે એ એટલાને બધું
 રાજ્ય મળે.

૨ શ્રીકૃષ્ણ.

૩ હે મુંદરી.

મકનભાઈની મારી મંગાવો.

(ગજગિત થઈ જઈ.)

ઐઐવજી સંદેશો કહેલો શ્યામને-ઓ રાગ.

તમ પલ્લવ પડો મેં મુખ અહીં શું લોગવ્યું,
પંથ પતિ પલ્લુ નવ રક્ષાઈ નારે ને;
ભરી સજ્જામાં લાજ દૂરી દૂટે મળી,
ભેયા કીધું મુણતાં મુજ પોકારે ને.
નીચજનો કરતા બહુ મારી મસ્કરી,
કેશ અહીંને ખેંચત મારા ચીરને;
ક્ષત્રાણીની કુંખ અરે લજવી તમે,
૧ જડ પુતળાં ઠરિયા ભયથી હૃત વીર્ય ને.
રવડી વનવન કેશ છૂટા પોંડ અતિ ઘણી,
કૂર જનાવરથી થયથરતી ગાત્ર ને;
દુષ્ટોએ વનમાં પલ્લુ નવ ઠરવા દોધી,
વેરી તમે ને હું એક દેવનો પાત્ર ને.
દાસોવડું કોંધુ પર ધર મેં તમ જીવતાં,
જીવ વળગાડી રહી હું શાને માટને;
૨ રૂંઠ્યા સઘળા સાથે મારી ઉપરે,

૧ ભયથી નામદે સરખા જડ પુતળાંની માફક ઠરી ગયા.

૨ પતિ, મારી વિ.

હુઁખ ખમાય ન શો મુજને ઉઘાટ જો.
જો સેવા મેં હોય કરી કર્મ પ્રોતે,
મારે શિર શિરતાજ ગદાનો પ્રહાર જો;
હર્ષ છૂટકો મુજ રાહુ ગ્રાસ થકી કરો,
રહાલ તમારા માનીશ હું આભાર જો.

બીઁ—(રાતોચોળ થઈ જઈ ગદા હલાવતો) આ તું શું
કહે છે. શું ધર્મની બુદ્ધિ હજી ઠેકાણે આવી નથી ?
તેને પણ મારી ગદાનો સ્વાદ ચાખવો છે કે શું ?

છંદ વસંતતિગ્રકા.

સન્મુખ મારી ઝઝુમે ચીરનાર મર્મ,
ધિક્ મુજને નિરખિયું થતું ઘોર કર્મ;^૩
તેનું જ વેર લઈ દીધ તને ન શર્મ,^૪
શું ધર્મને ન કરતાં ફરી તેણું શર્મ.^૫

૧ મારા મસ્તક પર ગદા મારી મારો દુઃખરૂપી રાહુથી
છૂટકો કરો.

૨ પ્રિય.

૩ મારાં મર્મ સ્થળને ચીરનારે તે દ્રૌપદીના કેશ ખેંચવાનું
ઘોર કર્મ સ્મૃતિમાં મારી આંખ આગળ ઝઝુમે છે. મેં તે ઘોર કર્મ
થતું જોયા કર્યું તે મને ધિક્કાર છે. ૪ સુખ.

૫ દ્રૌપદીને પકડી મંગાવવાનો હુકમ આપવા રૂપ કર્મ કરતાં
શર્મ આવતી નથી ?

છંદ સગૂંધરા.

જે જે મારી પ્રિયાને લવજ દુભવશે લેશ તે તો સહેના,
 આઘાતે પ્રાણ ચૂરા અચૂક ભોમ કરે આ ગદાએજ તેના;
 જે માફે ધર્મને હું કદે નિધન સહ બ્રાત જે છે મળેલા,
 'રાખુ' નિશાન ના નામ ન ગુણ મૂળ જે દુઃખનો તું પેલા.
 દ્રૌઢ - વળી પેલા વૃત્તકળાવિશારદ તે કહેતા હતા કે તને
 બાંધીને લઈ જઈશ ત્યારે શું કરશે ?

છંદ વસંતનિલકા.

બીઠ— તે હીજડો રમણી બાંધવી શું જાણે,
 દેશેજ તારી ખોજતાં બહુ થાય ભાંડે;
 જે હોય દુર્બળ રસસ ન મંદ રોગી ૩
 ગોરૂંપ ગૌરી પોંડશે હૃદ શાપ લોગી.

૧ સધળા ભાઈઓ દ્રૌપદીને દુઃખ દેવામાં એક સંપ થયા છે
 તે સર્વેનો નાશ કરે.

૨ જે ગુણ વગરના-તારો ગુણ નહીં માનનારા તારો દુખના
 કારણ છે તેનાં નામ નિશાન રહેવા દઈ નહીં.

૩ જે શરીરે નબળો અરસિક, અને મંદબુદ્ધિનો અને રોગી
 હોય તે ગાયના જેવી પોતાની સ્ત્રીને દુઃખ આપશે અને તેના અંતરના
 શાપ-નિસાસા લેશે.

છ'દ વાંશસ્થ.

દ્રી૦— શ્રી છુપાના સમરાંગણે રહે,
 ૧આપદ્ધ ધરે મિત્રની તો સુહૃદ્ધ શિરે;
 સ્ત્રીની પરીક્ષા પતિ નિર્ધનને બને,
 ચતુરની માનિની માન મૂકવે..

સુદમાં તો તમારી પ્રવીણતા જાણું છું પણ રસ શાસ્ત્ર
 આટલું બધું ક્યાં જણ્યા.

બી૦—ધરનીનેજ મેં ગુરૂ કરી. પણ ચાલ જો હવે બધાંની
 ખબર લઈ નાજી છું. ગદા ફેરવતો જવાને તૈયાર થાય છે.

દ્રી૦—(પોતાને) અરે આ તો વાતનું વતેસર થયું. કાંટો
 કાઢવાનું કહેતાં પગ કાપવાનો અવસર આવ્યો. કચરામાં
 થણગારી મૂકતાં, ધર બાળવાનો પ્રયત્ન આવ્યો. વાતો
 જેમનો વાય તેમજ વાચા કરે. અને વાયુના પુત્ર
 એ, એટલે એમાં જુદો સ્વભાવ શાનો હોય.

તમારી માફી માગવામાં મને કાંઈ શરમ નથી. મારી
 ભૂલ થઈ હોય તો માફ કરો. મેં તો સ્હેજ કાળીઆનું ચરિત્ર
 કહ્યું તેમાં તમે ધરનું કાશળ કાઢવા તૈયાર થશો એમ
 ધાર્યું નહતું.

૧ મિત્ર તે કે જે પોતાના મિત્રની આપત્તિ પોતાને માથે
 ઉઠાવી લે-એટલે કે આપત્તિ વખતે ખરી સહાય કરે.

શી૦—^૧એની વાતજ સંસાર સળગાવે તેવી છે. તને કોઈ
છેડે તે મારાથી લેશ ખમાય નહીં. પણ આ સૌ પેલા
ગોવાળીઆનાજ કારથાન છે; માટે તેને તો હું છોડ-
નાર નથી. ભાઈને દેશ્વરી તને શુળ ઉપજવનાર તે
કોણ ? પાશકા ધરમાં માથું મારવાનું તેણે કેમ ડહા-
પણ વા'યું ? ધરમાં કળિ પેઠો, તેનો તો ઠાંટીઓજ
પાઠવો જોઈએ.

છંદ શિખરિણી.

^૧કરૂં પૂરો ભાઈ તુજ રીસહણી હેતુ નીવડયો;
^૨પડાવું તેને હું ચરણ મુજ બહાલી ચડ જડયો,

૧. સંસારમાં ઘેર ઘેર કલેશ ઉત્પન્ન કરે તેવી છે. સંસાર
[જન્મ મરણરૂપી] નો નાશ કરે તેવી.

૨. તારી રીસ-તારાં અપમાનનો હેતુ-કારણ રૂપ એવા તારા
ભાઈનો હું તદ્દન નાશ કરું. ખીજો અર્થ-તારાં અપમાનનાં કારણનો
નાશ કરી હાથ જે તારો ભાઈ સાથેનો સંબંધ તૂટ્યો છે તે ફરી
સાંધી તારો પૂરો ભાઈ કરું-તારો ભાઈ સાથેનો સંબંધ સંપૂર્ણ
મજબૂત કરું.

૩. મારી પ્રિયતમા સાથે જે લડ્યો તેને તારે પગે લગાડાવું.
ખીજો અર્થ મારી પ્રિયતમા સાથે જેને લડાઈ થઈ છે તેને પગે હું
ધુક્તિથી મારી પ્રિયતમાને લગાડાવું.

મળેના જોવાનું મુખ તુજ પોંડાં ભાઈનીં દહું;
 મળે કેમે જ્ઞાતા, થઈ ગયું બધું આ શું સ્વપનું.

દ્રોઃ—(પોતાને) અરે આતો મારા ભાઈ પરજ ગઢા વાપરયો
 કે શું! કેમે કરી એમનો કોથ શાંત પાડવો જોઈએ.
 મારા મનોજ્ઞો તો એજ પૂરે એવા છે.

છંદ ત્રોટક.

તમ શત્રુ સુયોધન^૩ સાથજ કે,
 ઉર ભંગજ દુષ્ટ તણી પટકે^૪

૧ તને તારા ભાઈ તરફથી થતી પીડાનો નાશ કરું અને તેનો
 જીવો નાશ કરું કે ફરી તને તેનું મોઢું જોવાનો પ્રસંગ આવે નહીં.
 બીજો અર્થ—તું ફરી ખેસવાથી તેનું અપમાન કરવાથી તારું મુખ
 જોવાનું તારા ભાઈને મળતું નથી એ જો તારા ભાઈની પીડા-દુઃખ
 છે તેનો નાશ કરું.

૨ મોઢું પણ રીતે હવે ફરી એ ભાઈ મળે એવું હું રાખનાર
 નથી. અને અત્યાર સુધીના ભાઈ એમનો સંબંધ એ સ્વપ્ન સર-
 બોજ લાગશે.

૩ બીજો અર્થ—અત્યાર સુધીની લડાઈ એ સ્વપ્ન થઈ ગયું હોય
 એમ તને લાગે અને તું કાંઈ પણ યુક્તિથી તારા ભાઈને મળે એ
 પ્રમાણે હું કરીશ.

૪ સુયોધન.

૪ પટકી નાખી દુષ્ટ-દુઃશાસનની જાતીનો ભંગ કરશે.

કરશેજ ગદા પડતી ફટકે;
ધરમાંહી ધુમે ચિત્ત તો ફટકે.^૧

બળી—

છંદ દ્રુતવિલખિત.

અરિનો જે સહ વિગ્રહ ચાલતો,^૨
સમય તે નિજ પક્ષજ ધાલતો;
કરત જે અવિચારીજ કાર્ય આ,
વિજય લક્ષ્મી વરે નવ તે ઠહા.

ગમે તેવો એ એ ભાઈ. છોડ કછોડ થાય માવતર
કમાવતર ન થાય.

લી૦—તું આમે બોલે છે ને આમે બોલેછે, તારા બોલનામાં
કાંઈ ચણીયાફ જણાતું નથી. હું કાંઈ મારા નિશ્ચયમાંથી
ફરનાર નથી. હવે તારી ભત્રી ગયેલી બુદ્ધિને અનુ-
સરવાનો નથી.

૧ તે ગદા તમે ધરનાજ માણસો પર પ્રહાર કરવા તત્પર થયા
છો તે જોઈ ચિત્ત ફટકી જાય છે.

૨ જે સમયે શત્રુની સાથે લડાઈ ચાલે છે તે વખતે લડાઈ
પોતાના પક્ષના માણસોમાં જે કૃપન્ન કરવાનું અવિચારી કાર્ય કરે
છે તેને જય મળતો નથી.

છંદ શાલિની.

રૂઠી નારી હાલ કાંઈ કહે છે,
ખાજી માંડી તે ક્ષણે ફેરવે છે;
ઓ બુદ્ધિએ ના વિચારી પળેજે,
આજુ તેની શોખ જેવી ધટે છે.

૬૦—(પોતાને) હાથથી વાત ગએલી જણાય છે. વાઢયાં
તે વહેવાંજ પડશે તો.

તમે માફ માનતા નથી તે તમે મને કેવી ધારી.

૪ લી૦—વગર બેસણીની ગોળી જેવી, આમે ગળડે ને
આમે ગળડે.

દ્રૌ૦—ત્યારે શું તમે મારા ભાઈ પર ગદા ચલાવશો ?

લી૦—બેલાશક. વળી આંટામાં કેઈ આવ્યો તો તે એ લીતો
બાય. હવે મને જવાહે કે તારે અપમાન કરનારનું
માથું ભાંગી નાખું. મારા હાથ સળવળી રહ્યા છે, બે
તું અટકાવ કરશે તોર—

૧ એક સ્ત્રીને અનુસરવામાં આવે તો તેની શોખ મનમાં મુંઝાધ
વિષય છે અને શરીરે દુર્બળ થાય છે. તેમ દ્રૌપદીને અનુસરે તો શોખ-
રૂપી આજુ શરીરે ધટી જશે, એટલે વગર વિચારે સ્ત્રીને અનુસરવાથી
આજુ ધટે છે. આજુને લીપની બીજી સ્ત્રી શોખ કદખી છે.

૨ ગદા તારા પર પડશે.

દ્રોઁ—પોતાને ફરી વળ્યા મારાએ; મેં મુરખીએ ક્યાં
દાણી આગળ ગાડાં છોડ્યાં.

મારી ભૂલ માફ કરો અને તમારા ક્રોધને શમાવો.

ભીઁ—એ હવે નહીં બને. આટઆટલાં દુઃખમાં બળતી તું,
તેમાં બળતાંને^૧ દેશકેરી ગયો.

દ્રોઁ—મારા કોણ ભોગ. (કહી અશ્રુપાત કરતી, ભીમને
પગે વળગી પડે છે.

દ્રોઁ—ઠીક, તારી એવીજ ધચ્છા છે તો, કહું તે સાંભળ.

છંદ વસંતતિલકા.

જો ભાઈ તુંજ વદશે સહ સુ પ્રમોદ,
છે જહુન ના કંઈ વિરોધ ઘડી વિનોદ;
સંતપ ક્રીધ મુજને નહીં સાથ તારી,
સંધિ કરે ગણુ ગદા શિર બેઠે મારી

૧ બળ તું વધારી ગયો.

૨ જો તારો ભાઈ તારી સાથે આનંદથી બોલી કહેશે કે
જહુન આપણી વચ્ચે કાંઈ ઠંડો નથી, એ તો બે ઘડીનો વિનોદ
હતો તો તો ઠીક છે. જો આ પ્રમાણે તારી સાથે સલાહ નહીં કરશે
તો, મને તે નકમો તપાવી મૂક્યો છે તેથી સમજ જે કે તે કૃષ્ણના
તથા તારા જન્મેના માથા પર મારી ગદા પડશે.

દ્રો—(ભયની મારી આગળ આગળ ચાલે છે) પોતાને
મારાં ભેતરાં મારે ગળેજ લેરવાયાં. ભાઈએ મનાવ્યાં
ને માન્યું નહીં, તેનું આ કળ. જેનું મુખ ભેવાના
સોગન લીધા તેની હમણાં માફી માંગવી પડવાની.
આલ વડેલી જઈ, ભાઈને મનાવી લઉં નહીં, તો
આવી, ગદા અફાળી મૂકશે તો ખધાં વરસ પૂરાં થઈ
જશે. અરે પણ મેં આટલો ખંધા તિરસ્કાર ભાઈને
કર્યો છે, તે માફ કહું કેમ સાંભળશે. ના ના મારો
ભાઈ તો ભોળો છે, બેનનું સંકટ ભેઈને ઝંટ
માની જશે.

દ્રોપદી દોડતી જઈ શ્રીકૃષ્ણને પગે પડે છે.

(હાંફતી) ભાઈ કહી દોને ઝંટ, કે આપણી પ્રીતિ
જેવી ને તેવી છે અને આપણુ વચ્ચે કાંઈ વિરોધ નથી.
નહીં તો ભીમ-ભૂલ કરડી લજવાઈ જાય છે.

ભીમ ગદા ઘુમાવતો અ.વી પહોંચે છે. અને સૌ
વિકાળ રૂપ ભેઈને સભય આશ્ચર્ય પામે છે.

કૃ—હા, તું કહે તેમજ છે. અલ્યા ભીમ, તેં તો ગજબ કર્યો !

ભી—અઓની એ તો ઉગર્યા; નહીં તો, તમારો આજ
ઘડો લાડવો થઈ જાત.

કૃ—(હસતાં) એમ કે ! ફરી નાંખીએની ત્યારે.

ભી—સીધા ન ઉતર્યો હોમ તો થઈ જાત. દેવીનું મન પ્રસન્ન

થયું એટલે આ ગદાને હેઠી મૂકી. હે દેવી ગદા !
આ બધો તારોજ ડંકો છે. તે રંગ રાખ્યો, અને
વિજયશ્રીએ મને વર માળ આરોપી. આવાજ ડંકો,
વગાડતી રહે જે.

કુન્ન—ભીમ તમારા બધા ભાઈ નિષ્કુળ થયા, ત્યાં તમે ઠીક
ચતુરાઈ લગાવી.

ભીન્—બોલો ના.

દ્રૌન્—(અંબવાણી પડી ગઈ) મને એ તમે છેતરી ! રણનું
પરાક્રમ તો તમારું જાણતી હતી, પણ તમારા રણવાસના
અદ્ભુત પરાક્રમની આજે અખર પડી. (શરમાઈ
અંદર જતી રહે છે.)

કુન્ન—(ભીમને ઉદેશી)

કવિત.

ધન્ય છે વૈદજ્ય તુજ, ધન્ય ગદાધારી તુજ,
ધન્ય ભાઈ ન કરત ખૂજ, ધન્ય સાધત અપૂજ;

૧ તારી ચતુરાઈને ધન્ય છે, તારી ગદા ધારણ કરેલી સાર્થક
છે, તારા ભાઈઓને તારી ચાલાકીનું ભૂન ન હોવાથી, તમે ઉદ્ધત
સમજી તારી કદર કરતા નથી છતાં, ક્રોધના કલા વિના તું તેમના
કાર્યો સાધે છે એવા તને ધન્ય છે.

જીભથી ન બસું તેજ, ઝટ કરી પ્રકાશ્યું તેજ,
 બુદ્ધિવાન તું ખરેજ, 'અધિક પ્રિય તું છે.
 કુશળ રક્ષો સર્વ જ્ઞાત, શત્રુના સંઘાત ઘાત,
 સરે પડ્યો હસ્તિરાજ, કમળ દળ શું કરશે;
 ધર્મ વિજય નિશ્ચે જાણુ, શાસ્ત્ર અનુમ કરે પ્રમાણુ,
 શિષુ હજે સુમતિ કૃપાણુ, પરમ મુખ મળશે.

૧ મારી બહેન દ્રૌપદીથી તું મને વધારે વહાલો છે.

૨ જેમ સરોવરમાં પડેલો હાથી કમળના સમૂહને લપેટે છે
 અને છૂંદી નાંખે છે તેમ તું શત્રુના સમૂહોનો વિનાશ કરશે.

૩ હે ધર્મરાજ તમે નિશ્ચે જાણો કે તમારો વિજય છે કારણ
 કે તમારા અનુગામીના ભાઈઓ શસ્ત્રની આજ્ઞાને પ્રમાણુ કરી તમારી
 આજ્ઞામાં રહે છે. અને સુમતિ-એ સુબુદ્ધિવાળાભાઈઓની તરવાર શત્રુને
 હણશે ત્યારે તમને પરમ મુખ-શાંતિ મળશે. આ પ્રમાણેનો શ્રીકૃષ્ણનો
 આશીર્વાદ છે.

ખીજો અર્થ.

શાસ્ત્રને પ્રમાણુ ગણી તેને જ અનુસરે છે અને ધર્મ પ્રમાણે
 વર્તે છે તેનો સદા જય છે. તેમની સહબુદ્ધિથી તરવાર પડે શત્રુને
 હણે છે એટલે તેમને પરમ મુખ મળે છે એ નક્કી છે.

શુદ્ધિપત્ર. (ભીમચાતુર્ય નું).

પાનું	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૧૭	તેનો	તેનું
૧૧	૧૧	આવ્યો	આવ્યું
૪	૫	ધાર-	હાર-
૬	૧	અ ચ	અભય
૧૧	૫	નહીં	કે નહીં
૧૧	૮	ધાડતી	ઉધાડતી
૧૧	૧૪	કારવ	કોરવ
૭	૨	કહે કે જે	કહે જે
૮	૨	તું	તું,
૧૧	૧૧	શું	શું,
૬	૧૮	સમુદ્ર	સમુદ્ર, હારિકાં પાસેનો-અપમાન- થી ઘેર પાછા જવું પડે તે દરિઆમાં પડી આત્મઘાત કરવા જેવુંજ છે.
૧૦	૧	ઉપલયા	ઉપલક્ષ્યા
૧૦	૫	ક્ષત્રય	ક્ષત્રિય
૧૧	૧૪	નતન	નવીન
૧૨	૬	ઉપજાત	ઉપજાતિ
૧૫	૨૦	માન	માન. ઈનામની વસ્તુઓ આપી
૧૧	૨૧	ખમશો	ખમશો. ખારે મરતા મજૂરનો ખાર કિતારવાથી તેને મુખ લાયછે.

૧૬	૧૮	મળે	પળે. વિશેષ ચતુર સહદેવ માશી-
૨૦	૭	વતું	ની વાત કરતો નથી
૨૧	૧૪	નાખું	વદતું
૨૩	૧	હે	પહેરાવું
૨૪	૧૫	જેના	કાઢે
૨૪	૨	મૂવી	જે ના
૨૫	૧૪	કાચ	મૂકાવી
૨૮	૬	તની	કાર્ય
૩૩	૧૫	આપ	તેની
૩૪	૫	ભાતે	આપને
૩૫	૭	આપણા	ભાવતે
૩૬	૭	વૃત	આપણા
૪૧	૧	વાંસસ્થ	વૃત
૪૨	૪	શળ	વાંસસ્થ
૪૩	૬	વાપ્યું	શળ
૪૫	૧૨	લેતો	વાપ્યું
		લઈ નહીં, તો	લેતો
			લઈ, નહીં તો,

